

UNIVERZITA PALACKÉHO V OLOMOUCI
FILOZOFICKÁ FAKULTA
Katedra bohemistiky

MARTIN JANEČKA
Česká filologie

Syntax a sémantika genitivu adnominálního v současné češtině
Syntax and semantics of the adnominal genitive in the current Czech
Magisterská práce

Vedoucí práce: prof. PhDr. Oldřich Uličný, DrSc.

Olomouc 2010

Prohlašuji, že jsem tuto magisterskou práci vypracoval samostatně a uvedl v ní veškerou literaturu a ostatní zdroje informací, které jsem použil.

V OLOMOUCI DNE 10. KVĚTNA 2010

.....

Na tomto místě bych rád poděkoval svému vedoucímu magisterské diplomové práce, panu prof. Oldřichovi Uličnému, DrSc., který mi svými cennými podněty a připomínkami pomáhal řešit jak organizační, tak odborné problémy této práce.

OBSAH

1	ÚVOD	5
2	VYBRANÉ VÝZNAMNÉ PÁDOVÉ KONCEPCE	7
2.1	JAKOBSON A JEHO TEORIE OBECNÉHO VÝZNAMU	7
2.2	SKALIČKOVO POJETÍ PÁDU	8
2.3	PÁD V KURYLOWICZOVĚ POJETÍ.....	9
2.4	KATEGORIE PÁDU V RÁMCI TZV. FUNKČNÍHO GENERATIVNÍHO POPISU	10
2.5	MIKOVA MODIFIKACE JAKOBSONOVY TEORIE.....	10
2.6	KONCEPCE PÁDOVÉHO SYSTÉMU H. BĚLIČOVÉ	11
2.7	NOVÁKOVO SÉMANTICKÉ UCHOPENÍ PÁDOVÉHO POPISU	13
2.8	ULIČNÉHO POPIS PÁDOVÉHO SYSTÉMU ČEŠTINY.....	14
2.9	POJETÍ PÁDU V RÁMCI TZV. VĚTNÝCH VZORCŮ.....	15
2.10	TZV. KOGNITIVNÍ POJETÍ PÁDOVÉ KATEGORIE	16
2.11	SHRNUTÍ.....	17
3	GENITIV ADNOMINÁLNÍ VE STARÉ ČEŠTINĚ A V ČEŠTINĚ DOBY STŘEDNÍ	18
3.1	HISTORICKÉ MLUVNICE ČEŠTINY.....	18
3.1.1	<i>Stanovisko Jana Gebauera</i>	18
3.1.2	<i>Historická mluvnice češtiny brněnského kolektivu autorů</i>	20
3.1.3	<i>Historická mluvnice česká Františka Trávníčka</i>	21
3.2	VÝVOJ PŘEDMĚTOVÉHO GENITIVU V ČEŠTINĚ	21
3.3	FILOMATES A JEHO TZV. NÁMĚŠŤSKÁ MLUVNICE.....	24
3.4	SHRNUTÍ.....	26
4	SYNCHRONNÍ POJETÍ GENITIVU ADNOMINÁLNÍHO V NOVÉ ČEŠTINĚ	27
4.1	PŘEHLED GRAMATICKÝCH PŘÍRUČEK ČEŠTINY	27
4.1.1	<i>Nejstarší česká skladba Václava Zikmunda</i>	27
4.1.2	<i>Skladba Františka Bartoše</i>	28
4.1.3	<i>Ertlova redakce mluvnice J. Gebauera</i>	29
4.1.4	<i>Mluvnice spisovné češtiny Františka Trávníčka</i>	31
4.1.5	<i>Základy české skladby Františka Kopečného</i>	33
4.1.6	<i>Novočeská skladba Vladimíra Šmilauera</i>	33
4.1.7	<i>Česká mluvnice Havránka a Jedličky</i>	35
4.1.8	<i>Genitiv adnominální v syntaktických příručkách brněnského autorského kolektivu</i>	35
4.1.8.1	Skladba spisovné češtiny	35
4.1.8.2	Skladba češtiny	37
4.1.8.3	Příruční mluvnice češtiny.....	38
4.1.9	<i>Tzv. akademická Mluvnice češtiny</i>	38
4.1.9.1	Mluvnice češtiny 2 – Tvarosloví.....	38
4.1.9.2	Mluvnice češtiny 3 - Skladba.....	40
4.1.10	<i>Čeština – řeč a jazyk</i>	42
4.2	MONOGRAFIE A STATI VĚNUJÍCÍ SE GENITIVU ADNOMINÁLNÍMU V SOUČASNÉ ČEŠTINĚ	43
4.2.1	<i>Syntaktické pojetí genitivu adnominálního u P. Karlíka</i>	43
4.2.2	<i>Anotace na tektogramatické rovině Pražského závislostního korpusu</i>	47
4.2.2.1	Korpusová analýza.....	50
4.3	PROBLEMATIKA DEVERBATIVNÍCH TRANSFORMACÍ	52
5	POPIS GENITIVU ADNOMINÁLNÍHO V JINÝCH JAZYCÍCH	55
5.1	GENITIV ADNOMINÁLNÍ V RÁMCI MIKOVY PÁDOVÉ KONCEPCE	55
5.2	PŘÍRUČNÍ MLUVNICE RUŠTINY.....	56
5.3	TZV. ADNOMINÁLNÍ PÁD V MLUVNICI ANGLIČTINY NA POZADÍ ČEŠTINY	57
5.4	SHRNUTÍ.....	60
6	ZÁVĚR	61
7	ANOTACE	63
8	SEZNAM ZKRATEK	64
9	SEZNAM LITERATURY	65
10	SEZNAM PRAMENŮ	67

1 Úvod

Popisu pádové problematiky byl v gramatikách české provenience určen vždy nemalý rozsah, tato jmenná morfologická kategorie se stala také námětem mnoha samostatných monografií a diskusních příspěvků.

Deklinační paradigma substantiva v češtině tvoří sedm pádů, a to jak v singuláru, tak v plurálu. Pád je vyjádřen koncovkou substantiva – význam pádu se tu kumuluje s významy čísla, často i rodu. Pro češtinu je charakteristická vysoká homonymie pádových koncovek.¹ V české lingvistické tradici se pro výklad pádové problematiky užívá řada termínů, často ne příliš jednotně. Nominativ spolu s akuzativem bývají označovány za tzv. pády přímé, ostatní pády jsou nepřímé.² Participací předložky na formálním ztvárnění pádu se pád předložkový odlišuje od pádu bezpředložkového, prostého. Pády se taktéž člení na adnominální a adverbální, a to z hlediska slovního druhu řídicího členu, který je substantivem v daném pádu rozvíjen.

Z hlediska větného členu, jehož funkci pádový tvar realizuje, se jedná o pád subjektu (obvykle nominativ), o pády objektu (uvažují se pády bezpředložkové) a o pádech adverbálních nebo o pádu atributu (zejména genitiv). Nejčastějším pádem objektu (tranzitivního) slovesa v češtině je akuzativ – jedná se o objekt přímý. V případě, že takové sloveso disponuje dalším, druhým objektem, je jím převážně tvar dativní.

Pomocí termínů jako předmět přímý/nepřímý, subjekt nebo atribut jsou popisovány syntaktické funkce pádových tvarů substantiva, tj. jejich funkce na povrchové syntaktické rovině. Pro popis sémantických funkcí pádových forem, tedy funkcí v hloubkové struktuře věty, jsou v české lingvistické tradici k dispozici termíny jako agens, patiens a další.

Cílem naší práce bude analyzovat a klasifikovat syntaktické a sémantické funkce genitivu. Omezíme se přitom na genitiv adnominální – stranou naší pozornosti tak zůstanou zbývající druhy/tipy genitivů³, které byly popsány jinde (viz např. K. Hausenblas 1958 aj.). V centru našeho zájmu stojí sémantické funkce adnominálního genitivu, v případě jeho syntaktických funkcí se alespoň pokusíme naznačit, kudy by se následující úvahy o této problematice mohly ubírat, resp. pokusíme se navázat na předešlé úvahy tohoto typu, především v pojetí Karlík (1998).

---

¹O čemž pojednává např. M. Čechová a kol. (1996, 141): k vyjádření 14 pádových tvarů 14 deklinačních paradigmat (tj. 196 tvarů) je k dispozici 24 různých koncovek.

²Takto delimituje pády přímé a nepřímé např. M. Čechová (1996, 141). O. Uličný (v *Encyklopedickém slovníku češtiny* 2002, 306) označuje za pád přímý nominativ a vokativ, za nepřímé pak pády ostatní.

³Genitivy adverbální (např. bát se hadů), adnumerální (pět chlapců), adadjektivní (plný piva), adprepozicionální (radovat se z úspěchu); EŠČ 2002, 151.

Základní myšlenky, terminologii a nejdůležitější názory na pojetí kategorie pádu, které měly vliv na českou lingvistiku, se pokusíme vztáhnout k vlastnímu tématu diplomové práce, syntaxi a sémantice genitivu adnominálního (adnominálního pádu) tak, jak je zachycen v českých gramatických příručkách a v samostatných studiích.

Prozatím neexistuje soustavná práce o vývoji genitivu adnominálního od nejstarších doložených podob jazyka po situaci dnešní. Samozřejmě ani v naší práci nedokážeme postihnout zdaleka vše, snažíme se především o co nejširší rozhled po současném stavu situace i za cenu toho, že nepodáme vyčerpávající popis každé koncepce. Rovněž sonda do dat Českého národního korpusu (dále jen ČNK) se týká pouze jevů, které nás zaujaly nejvíce a v jejichž průzkumu by se mělo dále pokračovat primárně, tedy především v popisu jednotlivých typů deverbativních transformací.

Z hlediska metodologického se přidržíme zásadní publikace v oblasti zkoumání genitivu K. Hausenblase *Vývoj předmětového genitivu v češtině* (1958). Sledovat budeme jeden jev, genitiv adnominální, a to především v současném stavu s přihlédnutím k jeho vývoji, povětšinou samostatně v rámci pojednání o kategorii pádu a v částech týkajících se realizací neshodných přívlastků. Pozornost bude v samostatné kapitole věnována také působením cizích jazyků na vývoj genitivu adnominálního i na jeho současný stav. V centru naší pozornosti bude stát jazyk spisovný, k nářečnímu stavu přihlédneme pouze marginálně. Pokusíme se sledovat rovněž prostředky, které genitivu adnominálnímu konkurují, ať se již jedná o konkurenci jen v rámci pádového paradigmatu nebo např. konkurenci adnominálního genitivu a relačního adjektiva.

V určitých pasážích přihlížíme i k frekvenci jevů, které ale pro naše závěry nemají nijak absolutní význam. Pokud uvedeme nějaká statistická data, bude se vždy jednat o údaje ze dvou nejaktuálnějších korpusů psaného jazyka, tedy SYN2005 a SYN2006pub.

2 Vybrané významné pádové koncepce

2.1 Jakobson a jeho teorie obecného významu

Zásadním strukturalistickým počinem v popisu kategorie pádu je teorie tzv. obecného významu⁴ (Gesamtbedeutung) pádu Romana Jakobsona z roku 1936.⁵ Koncepce obecného významu bezpředložkových pádů⁶ v ruštině se řadí k vůbec prvním zásadním příspěvkům v debatě o pojetí kategorie pádu, která pokračovala v průběhu celého 20. století.⁷

Kromě významu obecného rozlišuje Jakobson ještě význam hlavní (Hauptbedeutung) a dílčí významy speciální (Sonderbedeutungen). Význam obecný je nezávislý na svém větném okolí – je předmětem nauky o slově. Oproti tomu jednotlivé pádové významy vykazují kontextovou podmíněnost a měly by být nahlíženy z perspektivy syntaktické. Jednotlivé speciální významy jsou „kombinatorickými varianty celkového významu“⁸.

Postulát obecného významu⁹ vychází zejména ze vztahů uvnitř pádového systému, Jakobson (1971, 28) nevnímá syntaktické funkce jednotlivých pádů jakožto výchozí bod.¹⁰

Podle autora (1971, 29) obecné významy dvou pádů vytvářejí vztah privativního protikladu – ten se zakládá jednak tím, že vykazuje nějaký příznak, jednak tím, že jej nesignalizuje. Oba členy opozice disponují všemi relevantními vlastnostmi, avšak člen příznakový má vzhledem k členu nepříznakovému jednu vlastnost navíc.

Pro systém pádů jsou nejzásadnější dvě binární opozice: první tkví v účasti (Bezug) předmětu na ději, druhá záleží v pozici významu příslušného jména v hierarchii významů ve větě. Jakobson (1971, 45) rozlišuje bezpříznakový „Vollkasus“ (neboli pád centrální, tj. nominativ, genitiv a akuzativ) a oproti němu příznakový „Randkasus“ (neboli pád okrajový, tj. dativ, lokál, instrumentál – slovní tvary s těmito pádovými sématy obsazují ve větě periferní

---

⁴ V této práci užíváme jako českého ekvivalentu termínu „Gesamtbedeutung“ překlad „obecný význam“, se kterým pracuje např. Sgall (1967, 34) Existují však i jiné možnosti, jako např. Skaličkův (1950, 135) „význam celkový“ nebo „význam celostní“, se kterým pracuje Miko (1962) nebo Novák (1974a, 93).

⁵ K dispozici nám však nebyla originální verze jeho práce z TCLP 6, ale verze přetištěná v Selected Writings, II. Word and language. Mouton, Hague 1971, s. 23-71.

⁶ Jakobson (1971, 28) pojednává o předložkových pádech odděleně od bezpředložkových: pád předložkový vyjadřuje primárně „vztah sám o sobě“, pád bezpředložkový označuje „vlastnost“ předmětu. To, že se jazyk vyvíjí od flektivnosti k analytičnosti, značí podle Jakobsona (1971, 28) také přechod od systému bezpředložkových pádů k systému pádů předložkových.

⁷ Jakobson (1971, 26) se svou teorií tzv. obecného významu navazuje na některé postuláty Hjelmsleva a jeho lokalistické koncepce pádů. Obě tyto koncepce považuje např. Skalička (1950, 135) za extrémní mezi pojetími pádových systémů.

⁸ Jakobson 1971, 35.

⁹ Obecný význam je určitým uspořádáním jednotlivých významů daného pádu, nikoli však prostě jejich „jmenovatelem“ (Jakobson 1971, 35) – absenci jasných kritérií pro stanovení obecného významu kritizuje V. Skalička (1950, 135n.).

¹⁰ K tomuto aspektu se také převážně vztahuje Skaličkova kritika (1950, 146 aj.) Jakobsonova přístupu. Skalička má za to, že se Jakobson zaměřuje pouze na jedinou složku pádového významu, kterou Skalička pojmenovává jako „samostatné významy jednotlivých pádů“.

pozice, význam věty pouze spoluvytvářejí). V opozici se tedy nachází akuzativ s dativem, nominativ s instrumentálem, genitiv s lokálem. Jakobson (1971, 65-66) uvádí ještě další dvě opozice – jednak vymezuje lokál a genitiv jako „Umfangkasus“ (pád obsahový) oproti pádům ostatním, jednak tzv. genitiv I a lokál I jakožto „Gestaltungkasus“ (pád formující) ve vztahu ke genitivu II, resp. lokálu II. Genitivu adnominálnímu jako dílčí problematice genitivu se však Jakobson nevěnuje, což je ale vzhledem k „obecnosti“ jeho teorie pochopitelné.

2.2 Skaličkovu pojetí pádu

Vladimír Skalička (1935) pojal flektivní pád jako morfologické schéma, které se v morfému sdružuje spolu s dalšími sémata (např. čísla, ale také předložky ad.). Relace pádového sématu k vyjadřované skutečnosti není ovšem tak zřejmá jako u sémata vyjadřujících kategorie jiné – význam pádu je složen z několika částí. Skalička (1935, 21; podrobněji 1950, 137) postuluje jako základní komponent pádového významu komponent syntaktický.

V jazycích, ve kterých se pád neomezuje pouze na funkci syntaktickou (angličtina, čínština aj.; Skalička 1950, 141), musíme uvažovat i další komponenty pádového významu, tzv. samostatné významy jednotlivých pádů. Je to vedle významů adverbálních (kdy má pádový tvar úlohu lokálního, kauzálního nebo temporálního doplnění slovesa) tzv. složka lexikální (pád symbolizuje jen přináležitost ke slovnímu tvaru, jehož rekce si doplnění v daném pádu vyžádá; Skalička 1950, 150)

V rámci popisu pádového systému češtiny představují nominativ, akuzativ a dativ pády primárně adverbální, genitiv pád primárně adnominální. Pro lokál a instrumentál je charakteristická složka adverbální, vokativ se podle Skaličky nachází mimo syntaktické vztahy. O genitivu adnominální pojednává při popisu různých možností konstruování věty. Různými způsoby se podle něj (1950, 141) konstruuje také spojení dvou jmen; jedním z nich je spojení, kdy se k sobě váží dvě jména, označující různé předmět, jako *dveře domu* nebo *kus chleba*, ovšem také *bratrův hoch* apod. Tento typ má v drtivé většině zvl. pád genitiv, který podle něj jako jediný plní funkci adnominální.

V některých jazycích je u genitivu zdůrazňován zejména jeho partitivní význam. Mezi atributem a příslušným jménem bývá totiž často vztah části a celku (*noha stolu, litr vody* ad.) a tento vztah se v jazycích jako čeština¹¹ přenáší do adverbálních funkcí jako genitiv partitivní. Rozsah tohoto genitivu je v různých jazycích různý a modifikuje se v čase.¹²

Skalička (1950, 141) kritizuje Jakobsona, který vidí v genitivu zejména pád partitivní (Jakobson 1971, 38). Skalička polemizuje především s partitivností takových příkladů, jako je

¹¹ Dále např. řečtina, ruština, latina aj. (Skalička 1950, 147)

¹² V češtině slabně např. na rozdíl od ruštiny – srov. k tomu i kap. 5.2.

krasota děvuški nebo *slovo čeloveka* (Jakobson 1971, 41). Skalička (1950, 149) poukazuje na to, že v češtině je genitiv adnominální doplňován jinými pády (jako např. dativem apod.) tak, jak se vyvozují z funkcí adverbálních. V baskičtině se oproti tomu vyvozuje do adnominálního pádu vědomí lokality a vytváří se tak dvojí „genitiv“ – a to genitiv posesivní a genitiv lokální. Ve finštině se zase do adnominálního pádu vyvozuje vědomí numerálnosti – to dává vzniknout dvěma adnominálním pádům – genitivu a partitivu (Skalička 1950, 150).

2.3 *Pád v Kurylowiczově pojetí*

Delimitací fundamentálního komponentu pádového významu, pádové funkce primární, od pádových funkcí druhotných navazuje Vladimír Skalička na teorii funkcí indoevropských pádů, kterou přednesl Jerzy Kurylowicz (1949). Stejně jako Skalička také Kurylowicz vyžaduje stejný náhled na pády předložkové i bezpředložkové¹³. Kurylowicz odlišuje primární funkce pádu od sekundárních.

Funkce primární jsou ukotveny v systému jazyka, funkce sekundární pak vznikají pod vlivem určitých sémantického nebo syntaktického kontextu. Primární funkcí tzv. pádu gramatického („syntaktického“, např. akuzativu přímého objektu) je funkce syntaktická, jeho sekundární funkci představuje adverbální doplnění. V případě tzv. pádu konkrétního („sémantického“) je situace opačná: adverbialnost je zde primární a syntaktičnost sekundární. Posun od funkce primární k funkci sekundární je u gramatického pádu nazírán jako jeho adverbializace, u pádu konkrétního jako gramatikalizace. V centru systému ide. pádů jsou podle Kurylowicze nominativ, akuzativ a adnominální genitiv, jsou to pády tzv. gramatické (Kurylowicz 1949, s. 104 čes. překladu). Ostatní pády (dativ, instrumentál, lokál a ablativ) jsou pády konkrétními a na pádovém systému participují pouze svou funkcí sekundární, vytvářejí periferii systému, přechod mezi substantivy a adverbii. Vokativ je kvůli své funkci apelativní¹⁴ z pádového systému vyloučen.

Genitiv subjektový a objektový jsou základem pro všechna ostatní adnominální použití genitivu, zejména genitivů posesivních a partitivních (funkce sekundární). Ve všech jazycích je tzv. posesiv ukotven v objekto-subjektovém genitivu v důsledku jeho motivovaného charakteru, skupina název děje + subjektový/objektový genitiv je totiž stále fundována finitním tvarem slovesa + subjekt nebo přímý objekt (Kurylowicz 1949, s. 104 čes. překladu). Různá užití adnominálního genitivu (partitivní, posesivní ad.) představují nepřímý způsob determinace jednoho jména prostřednictvím jména jiného. Přímý způsob tkví v apozici

¹³ Předložka jakožto „hlavní podmorfém“ jediného morfému sestávajícího z předložky a pádové koncovky – Kurylowicz 1949, s. 98 čes. překladu.

¹⁴ Všechny ostatní pády totiž disponují funkcí reprezentativní – Kurylowicz 1949, s. 107 čes. překladu.

determinujícího jména pomocí kongruence – rozdíl mezi identitou a vztahem je toho důkazem (Kurylowicz 1949, tamtéž).

2.4 Kategorie pádu v rámci tzv. funkčního generativního popisu

Pojetí pádu v FGP kráčí do značné míry ve šlépějích předchozích dvou načrtnutých koncepcí, Skaličkově a Kurylowiczově. Jak bezpředložkové, tak předložkové pády jsou v rámci popisu FGP uvažovány jako jednotky roviny morfologické: pád bezpředložkový jakožto séma, které se v deklinačním morfému kombinuje s dalšími sématy (čísla ad.), pád předložkový jakožto formém, tedy kombinace sématu předložkového s pádovým sématem. Pád zastupuje jednotky vyšších rovin jazyka – roviny povrchové větné stavby i roviny tektogramatické (srov. k tomu Sgall 1967, 50 a jinde).

Panevová (1980, 97) aplikuje teorii primárních a sekundárních funkcí rovněž na oblast formy: primární formy se nacházejí nezávisle na kontextu, zatímco formy sekundární jsou kontextem podmíněny. Reprezentace funkce tedy spočívá buď v primární, nebo v sekundární formě, forma může plnit primární nebo sekundární funkci. Za axiom lze v rámci FGP považovat to, že funkci valenčních doplnění slovesa mají primárně pády bezpředložkové (typická realizace agentu je nominativ, adresáta dativ a patientu akuzativ; Bémová – Panevová - Sgall 1989, 134), funkci doplnění nevalenčních pak plní pády předložkové.

O vztahu prostředků primárních a sekundárních pojednáváme pouze z hlediska vztahu funkce a formy na dvou sousedních rovinách. Lze tak náležitě zachytit i vztahy dané tím, že např. u posesivity je syntaktická derivace jména v posesivní adjektivum prováděna na základě kontextových podmínek, které jsou v gramatikách podrobně popsány. Jedná se o životné jméno v singulárovém tvaru, které není ničím rozvítené. V ostatních případech pak tato role připadá genitivu substantiva (tedy genitivu adnominálnímu). Pro vyjádření tohoto významu je tedy posesivní adjektivum prostředkem sekundárním, primární realizací zůstává na morfematické rovině morfém genitivu.

2.5 Mikova modifikace Jakobsonovy teorie

František Miko (1962) svou monografií o gramatických kategoriích slovenských substantiv přímo navazuje na pádovou teorii Romana Jakobsona a to jak terminologicky, tak metodologicky, dochází však k částečně odchylným závěrům.

Také Miko si klade za cíl vymezit invariantní význam prostých pádů (v Mikově pojmosloví: celkový význam); invariantní význam pádu sestává z jeho významů částečných. Ten z částečných významů, který stojí významu invariantnímu zpravidla nejbližší, bývá chápán

jako význam základní a z něj se teprve ostatní dílčí významy vyvozují. Částečné významy jednoho pádu (tak jako obecné významy různých pádů) je možno uspořádat do binárních opozic, v nichž jeden člen vykazuje oproti druhému členu jistý příznak, tedy do opozic privativních.

Podle Miko (1962, 89) však pád substantiva vyjadřuje účast děje na předmětu/jevu pojmenovaném substantivem, nikoli účast předmětu na ději, jak na to nahlíží Jakobson. Nominativ značí neúčast děje na skloňovaném jménu, ostatních pět slovenských pádů vykazuje příznak účasti. Akuzativem je vyjadřována účast v obecném smyslu, genitivem, dativem a instrumentálem se vyjadřuje účast nějak omezená. Genitiv signalizuje účast prostě omezenou bez dalších příznaků, dativ a instrumentál účast omezenou fázově¹⁵ – uvádějí pořadí při zasažení předmětu dějem. Přestože Miko primárně staví na Jakobsonově pojetí, uvažováním pádu jakožto prostředku k vyjádření lokace předmětu pojmenovaného pádovým tvarem s ohledem na děj (na sloveso) a na ostatní předměty (substantiva) inklinuje jeho přístup ke koncepcím lokalistickým.¹⁶

Protože se Miko věnuje popisu genitivu adnominálního v rámci svého komplexního uchopení pádového systému (slovenštiny) obšírněji, než je tomu u jiných autorů rýsujících takováto komplexní pojednání, bude jeho názorům věnován prostor dále v kap. 5.1.

2.6 Koncepce pádového systému H. Běličové

Dalším pokusem o stanovení invariantního významu pádů je monografie Heleny Běličové (1982), která se zabývá komparací pádového systému češtiny a ruštiny. Stejně jako FGP i koncepcí, které budeme pojednávat dále, pracuje také Běličová se dvěma rovinami větné stavby. Organizační jádro sémantické struktury věty představuje sloveso, jehož lexikální význam určuje výběr ostatních složek struktury i jejich účinkování v rámci této struktury. Autorka se zabývá zejména analýzou těch slovesných doplnění, která v povrchové stavbě věty fungují jako objekt.

Běličová pro každý pád uvažuje jeho samostatný význam. Význam jednotlivých pádů nejlépe vysvitne ve strukturách, v nichž jsou sémanticky různá doplnění téhož slovesa

---

¹⁵ Mikův „fázový pád“ má blízko k Jakobsonovu „pádu okrajovému“ (Miko 1962, 92).

¹⁶ Lokalistické teorie jsou hypotetické konstrukce pádových významů vystavěné na předpokladu, že jednotlivé výskyty pádů je možno vyložit z jediného (základního) uplatnění, kterým je vyjádření lokálních vztahů (Novák 1974a, 93). Pády jsou v rámci tohoto přístupu uvažovány jako odraz prostorových relací v jazyce. K nejvýznamnějším lokalistickým koncepcím patří Hjelmslevova (La catégorie des cas, I, II. Aarhus 1935-1937). Mikova koncepcí však principy lokalismu jen naznačuje – jeho pádové významy nejsou nutně lokální.

realizována substantivy v různých pádech. Význam pádu rozpoznatelný v různých kombinacích s jinými pády je uvažován jako jeho sémantický invariant.¹⁷

K lokalistickému pojetí se Běličová (1982, 123) uchyluje v momentě, kdy stanovuje invariantní významy pádů předložkových. Ty není možné ztotožňovat s významy pádů prostých, i když z nich vycházejí – výrazně na nich totiž participuje lexikální význam předložky. Jakožto konstitutivní jsou pro invariantní významy jednotlivých předložkových pádů vyhrazeny rysy „cíl děje“ a jeho „východisko“. Obdobné sémantické rysy, jako např. východisko predikačního příznaku děje, spoluúčast na realizaci predikačního příznaku, jsou také stavebním kamenem pro klasifikaci funkcí aktantů¹⁸ v sémantické struktuře věty.

Tak jako jiní autoři i Běličová k samotnému genitivu, natož adnominálnímu, mnoho neudává. Jak vidno, řeší autorka v rámci genitivu jen G adverbální, když tvrdí, že pro poziční význam genitivu je důležité, s kterými dalšími pády vstupuje do interakce. Genitiv při souvýskytu s akuzativem představuje v zásadě jen poziční variantu akuzativu; v pozici prvního objektu je i v případě souvýskytu s instrumentálem, přičemž tento typ genitivu bývá nazýván cílový nebo dotykový.

Genitiv se podle Běličové (1982, 84-85) vyznačuje necharakterizovatelností z hlediska rysu „intenčnost“ a neaktivní účast na ději. Je to dáno zejména jeho užitím v adnominální pozici (atributivní G), kde představuje jev produktivní, na rozdíl od postavení adverbálního, kde s výjimkou G partitivního je neproduktivní a odhlédneme-li od nečetných výskytů v kombinaci s intenčním A, vystupuje jako pád intenční, signalizující mimo oblast adnominálního užití neaktivní účast aktantu na ději.

---

¹⁷ Zpravidla se v práci mluví o významu „základním“, ale z vlastností připisovaných tomuto významu (např. Běličová 1982, 39 a jinde) je evidentní, že jde o význam, který je u Jakobsona nazírán jako obecný, invariantní.

¹⁸ Klasifikaci aktantů podle relace jimi označovaných denotátů vzhledem k ději, který vyjadřuje sloveso, vypracoval Uličný (1984; 2000 – viz dále kap. 2.8)

2.7 Novákovo sémantické uchopení pádového popisu

Studie Pavla Nováka (1974a, 1974b) představují směr podobný přístupům lokalistickým a koncepcím obecného významu, které jsme nastínili výše. Novák (1974, 91) odmítá syntaktické¹⁹ funkce pádů: v jeho popisu i pád objektu, tedy pád vyžádaný rekcí slovesa, hraje roli sémantickou.²⁰

Autor stanoví pět sémantických typů pádových funkcí: pádová forma jednak plní funkci prostředku signalizujícího „sounáležitost predikátů a jejich argumentů“ (funkce F₁, může být plněna také slovosledem; Novák 1974a, 88n.), jednak vyjadřuje „diferenciaci současně se vyskytujícími různými argumentů téhož vícemístného predikátu“ (F₂; Novák 1974a, 89). Třetí funkcí pádové formy je funkce „paradigmaticky diferenciativní“ (F₃): u téhož slovesa si „v totožné (nebo velmi podobné) syntaktické pozici pády konkurují s významovým rozdílem“ (Novák 1974a, 89). Funkce čtvrtá (F₄) postihuje fakt, že stejné pádové formy se vyskytují u různých sloves – jednotlivé pády mají u různých sloves podobnou funkci.²¹ Pátá funkce (F₅) se týká genitivu: genitiv signalizuje pouze přináležitost substantiva k substantivu řídicímu, o typu této přináležitosti však nic nevyovídá. Základními funkcemi pádové formy („funkčním minimem pádů“; Novák 1974a, 91) jsou přitom funkce druhá a čtvrtá.

Stanovení sémantických pádových funkcí je pro Nováka (1974b) pouze dílčím výsledkem zkoumání sémantických pravidelností jak v rámci jednoho jazyka, tak ve strukturách jazyků různých. K řešení těchto úkolů je vhodná právě metoda vyvozování některých funkcí z funkcí jiných, reprezentativních – tedy metoda lokalistická (Novák 1974b, 260).

Genitivu jakožto zástupci adnominálních pádů věnuje Novák celou poslední kategorii F₅. Navazuje na starší pojetí Martyho, který zřetelné případy typu *západ slunce* (ze: *slunce zapadá*) odlišuje od případů typu *dům pana Šamse* (kde je přirozenou parafrází až explicitnější výraz *dům patřící panu Šamsovi*). V oněch zřetelných případech (Novák 1974a, 91) pád signalizuje jen to, že to, co je označeno substantivem v genitivu, je v některém z nějak vymezeného souboru vztahů k tomu, co je označeno substantivem, na němž genitivní substantivum závisí, avšak vztah sám ani úloha obou členů vztahu v něm signalizovány nejsou (úloha však může být zřejmá z lexikálního významu substantiv).

¹⁹ Z hlediska větněčlenského.

²⁰ Zároveň však doplňuje, že hlavní potíže s koncepcí pádového systému vyplývají z toho, že pády představují synsémantika, a proto se při jejich uchopení musí počítat s formálními i sémantickými vlastnostmi jiných relevantních slovních tvarů (Novák 1974a, 92).

²¹ Formální klasifikaci tedy podle Nováka (1974a, 90) odpovídají určité sémantické (obsahové, věcné) distinkce.

2.8 Uličného popis pádového systému češtiny

Další z koncepcí, ve kterých je možno identifikovat stopy lokalistického pojetí, je koncepce Oldřicha Uličného (1984; 2000), který se zabývá zejména systémem českých bezpředložkových pádů, vokativ nevyjímaje. Na základě závěrů, ke kterým dochází, naznačuje směr, kterým by se mohlo ubírat uvažování o pádech předložkových.²²

Podobně jako FGP rozlišuje také Uličný dvě roviny větné stavby, tedy roviny sémantické větné stavby a rovinu formální syntaxe²³. Centrum větné struktury na sémantické rovině vytváří tzv. sententém²⁴, jehož sémantika vyžaduje určitý počet doplnění. Tuto vlastnost sententému nazývá autor sententémovou intencí. Uličný odděluje jednak doplnění intenční od neintenčních, jednak doplnění sémanticky obligatorní od fakultativních – intenčnost a neintenčnost je řešena individuálně u doplnění obligatorního typu a stejně tak u typu fakultativního. Má-li být věta chápána jako gramatická (tedy smysluplná), je sémanticky obligatorní doplnění ve větné struktuře významové nutně přítomné. Fakultativní doplnění není z hlediska gramatičnosti (smysluplnosti) jak na rovině sémantické, tak na rovině formální, nutné.

K tomu, aby bylo možné stanovit funkci pádů na sémantické rovině, je důležitý počet, druh i pořadí sententémových doplnění. Doplnění mohou být uspořádána podle několika různých principů, přičemž základním je směr sententémové intence²⁵. Pádová sémata jakožto relátory²⁶ představují relaci pořadí mezi jednotlivými doplněními – za základní jsou považovány tři vztahy: vztah/relace typu Z (být na začátku struktury sententémových doplnění), relace typu M („být uprostřed této struktury“) a typu K (být na konci této struktury“). Jednu pozici sententémové struktury může zaujmout více doplnění najednou. Pozice jednotlivých doplnění je primárně determinována jejich lexikálním významem (Uličný 2000, 56).

Uličný (2000, 15) tvrdí, že sémantická struktura konstrukcí s tzv. genitivem partitivním se z hlediska relačního zračí jako dvouvrstevná. Genitiv partitivní jednak vyjadřuje ve shodě

---

²² Podle Uličného tvoří předložka spolu s koncovkou jeden pádový morfém (srov. k tomu i Kuryłowicz, Skalička, FGP).

²³ Uličného pojetí vychází z Danešovy koncepce dvou rovin větné stavby (srov. Uličný 2000, 22). Daneš odlišuje gramatický větný vzorec (odpovídající Uličného rovině formální syntaxe) od sémantického větného vzorce (u Uličného rovina sémantické větné stavby).

²⁴ Sententém představuje funkci tzv. sententu, tedy jednotky roviny formální syntaxe, na sémantické rovině. Pod termín sentent Uličný (2000, 26) subsumuje nejen výrazy obsahující finitní slovesný tvar, ale také vokativní tvar substantiva a citoslovce – vokativ a citoslovce ovšem nemají potenciál vytvářet větné struktury.

²⁵ Uličný (2000, 77) představuje celkem 9 druhů tzv. uspořádacích substantémových/sémantémových principů.

²⁶ Jedinečnost kategorie pádu tkví podle Uličného (2000, 13) v její primárně vnitřní, větně relátorové povaze. Jazykový vývoj modifikoval podle něj zřejmě morfologický význam pádových morfémů tak, aby se stále se zvyšující intenzitou vyhovovaly větným mezisémantémovým vztahům.

s akuzativním tvarem vztah „být patientem“, jednak vztah být kvantitativním omezením mezi argumenty „lexikální sémantika genitivního tvaru“ a „zbytek významu věty“. Jeví se, že u každého pádu převládá ta nebo ona vztahovost v té či jiné rovině...genitiv se specializuje na vyjádření omezení. Co se týká konkrétně adnominálního genitivu, Uličný (2000, 16) se pouze příklání na stranu ruských badatelů (Ujemov a Ujemovová 1961), kteří v pádu adnominálním nespátřují kvalitu vztahu mezi dvěma jmény, ale jen ukazatele směru vztahu mezi jmény.

2.9 Pojetí pádu v rámci tzv. větných vzorců

Jak jsme již uvedli v kap. 2.8, je teorie Uličného vybudována na základě uvažování dvou rovin větné stavby, která byly postulovány Danešem a kol., a které byly přijaty do koncepce Mluvnice češtiny. Na uchopení kategorie pádu v Danešově dvourovinovém syntaktickém popisu dále navázal J. Kořenský (1972), poté bylo toto pojetí kategorie pádu rozvinuto v Mluvnici češtiny (zejm. v Mluvnici češtiny 2 1986, 53 a dále – viz k tomu dále samostatnou kapitolu 4.1.8.1). Z hlediska vzájemného vztahu obou syntaktických rovin je pád nazírán jakožto formální prostředek, který má symbolizovat funkci substantiva ve větné struktuře, v Mluvnici češtiny se ovšem větší důraz klade právě na „směr opačný“: na funkce, které jednotlivé pádové tvary mají na rovině větného významu.

Jak již bylo řečeno, rozlišuje toto pojetí dvě syntaktické roviny – rovinu formálně gramatickou a rovinu sémantickou. Struktura věty na jednotlivých rovinách je popisována gramatickým větným vzorcem (GVV) a větného vzorce sémantického (SVV). Rovněž toto pojetí pokládá za centrum české věty (na obou rovinách) sloveso. Formálně syntaktická schopnost slovesa vázat na sebe určitý počet dalších slovních tvarů se nazývá valence slovesa, na rovině významové existuje slovesná intence neboli schopnost slovesa vyžadovat určitý počet doplnění.

Pád je v této teorii považován za nejvýznamnější gramatický prostředek, prostřednictvím kterého substantivum vstupuje do konkrétních pozic větné struktury.²⁷ Pádový význam vyjadřuje tzv. komplexní výrazová struktura pádu, na které se účastní nejen deklinační morfém²⁸, popř. ještě předložka, ale také funkční pozice deklinovaného substantiva v GVV (*Mluvnice češtiny 2 1986, 53*).

---

²⁷ Kořenský (1972, 14) zdůrazňuje, že pro pád chápaný důsledně jako vztah (přesněji, jako „forma vztahu“; srov. také Uličného koncepci navazující na toto pojetí) je charakteristický rys „pasivnosti“/vztažnosti z hlediska substantiva. Tento rys vztažnosti je společný všem pádům s výjimkou nominativu a vokativu. Pro zápis pádového vztahu zavádí Kořenský (1972, 26nn.) tzv. pádový vzorec (p-vzorec) – v naší práci však s tímto pojmem nepracujeme.

²⁸ Který vedle pádového sématu vyjadřuje i sémata jiná; je považován za jádro této struktury.

V jednotlivých pozicích GVV figuruje substantivum ve své primární nebo sekundární funkci.²⁹ Primární funkcí substantiva je být objektem (nejčastěji v akuzativu nebo v dativu) nebo být subjektem (substantivum v nominativním tvaru). Ve své sekundární funkci figuruje substantivum jako příslovečné určení (především předložkové pády, také instrumentálové tvary). Za specifické sekundární funkce jsou považovány funkce přívlastku neshodného (substantivum v genitivu – viz kap. 4.1.9) a funkce predikativu (ve vzorcích se slovesem *být*; nejčastěji ve tvaru nominativním nebo instrumentálovém). Specifickou pozici zaujímá vokativ – nachází se mimo systém pádů, které se podílejí na konstituování základové větné struktury (*Mluvnice češtiny 2* 1986, 53nn.).

V rámci přehledu jednotlivých základních pádových koncepcí jsme pojetí pádu v teorii větných vzorců pouze nastínili, o genitivu adnominálním pojednáme samostatně v kap. 4.1.9.1.

2.10 Tzv. kognitivní pojetí pádové kategorie

Janda a Clancy (2005) se v rámci tzv. kognitivního pojetí pádové problematiky pokoušejí stanovit invariantní význam pádu ve skriptech pro výuku češtiny pro cizince – jako příklad jejich postupu a obtíží, které tento přístup přináší, slouží právě genitiv. Ten je v *The Case Book for Czech* rozdělen do čtyř dále členěných dílčích významů, a to 1. zdroj, 2. cíl, 3. celek a 4. odkaz, přičemž všechny čtyři dílčí významy genitivu spojuje podle autorů to, že genitiv zaměřuje naši pozornost nikoli na sebe, ale na něco jiného, tj. že sám tvoří jen jakési pozadí. Taková definice ovšem k odlišení genitivu od ostatních pádů nepřispívá a ukazuje se tedy, že stanovení obecného významového rysu jednoho pádu může vést k ne zcela adekvátním závěrům. CBC a podobné koncepce pracují s tzv. doménami, neboli obecnými významy, které nejsou specifické pro jeden pád, ale procházejí napříč celým pádovým systémem. Tyto typy významů jsou budovány na základě jejich „průchodnosti“ pádovým systémem, v detailech se však vymezení jednotlivých typů liší. V CBC jsou nejpoužívanějšími doménami čas a místo, dále pak činnost, stav, účel, kategorizace, mentální aktivita apod. Vzhledem k naší snaze o formalizaci a jednotnost v popisu genitivu adnominálního se těchto a jim podobných kritérií vzdáváme nejen vzhledem k jejich přílišné abstraktnosti, ale již jen kvůli výše postulované „průchodnosti“ takovýchto domén celým pádovým systémem.

---

²⁹ Uvažovány jsou také funkce terciální: např. elidováním slovesa z věty *Cesta vedla lesem* vstoupí tvar *lesem* do funkce atributu, což je jeho terciální funkcí (*Mluvnice češtiny 2* 1986, 19).

2.11 *Shrnutí*

Cílem této přehledové kapitoly bylo nastínit rozdíly a společné postoje jednotlivých pádových koncepcí. Kde to bylo možné, tam jsme rovněž poukázali na to, jak dané koncepce pracují s popisem genitivu, resp. genitivu adnominálního. Kromě koncepcí českých autorů jsme uvedli také teorie některých lingvistů cizích – vybrali jsme ty, o kterých se domníváme, že měli na českou lingvistiku výrazný vliv. Hlavním kritériem pro řazení dalších koncepcí nám bylo hledisko časové: postupovali jsme od teorií nejstarších k nejmladším. V některých případech byla však chronologie porušena a teorie zařazeny podle názorové příbuznosti.

Od Jakobsonovy teorie tzv. obecného významu pádů, vystavěné na několika privativních opozicích, jsme se přes koncepce pracující s principy lokalistických teorií dostali ke koncepcím, které striktně rozlišují dvě roviny větné stavby, za významové jádro věty považují sloveso a jednotlivé členy věty jako naplnění slovesné valence. Tyto teorie zkoumaly především funkce pádových tvarů na obou syntaktických rovinách.

Nastínili jsme přístupy k popisu pádového systému, které považujeme za zásadní pro vývoj uvažování o pádové problematice pro českou lingvistiku. Jak již bylo řečeno, výše uvedené koncepce popisují pádový systém jako celek, přičemž se nemohou (a většinou ani nechtějí) věnovat každému pádu zvlášť, tedy důkladně a systematicky nepojednávají ani o genitivu adnominálním. Je zřejmé, že stanovení obecného významu genitivu a dalších pádů – jakožto invariantního (společného) významu všech užití daného pádu, z něž lze jednotlivé (kontextově podmíněné) významy pádových forem vyvodit – je nutně doprovázeno jistým zjednodušením. Zkoumány jsou totiž především vztahy pádů mezi sebou, význam pádu je formulován na základě několika typických funkcí daného pádu, jeho aplikace na jednotlivé případy pádového výskytu by si zřejmě vyžádaly konkretizaci.

Většinu kritických ohlasů, uvedených na konci kapitoly o koncepci Jakobsonově a v některých případech (např. Skalička 1950, 136, nebo Sgall 1967, 34) směřovaných rovněž proti koncepcím lokalistickým, lze jistě dobře uplatnit i na Mikovo pojetí pádového systému. Pro naše pozdější uvažování v kap. 4.1.9.1 nám částečně poslouží teorie větných vzorců, více se zaměříme i na FGP v kapitole 4.2.2. V samostatné kap. 5.1 rovněž pojednáme o genitivu adnominálním tak, jak jej pro slovenštinu chápe František Miko.

3 Genitiv adnominální ve staré češtině a v češtině doby střední

V té to kapitole nastíníme způsoby popisu adnominálního genitivu zejména ve staré češtině³⁰, částečně i v období následujícím, tedy v češtině humanistické³¹ – zde reprezentované tzv. Náměšťskou mluvnicí z roku 1533. Pokusíme se 1) vysledovat shody v popisech jednotlivých tříd genitivu adnominálního a 2) postihnout některé diference.

3.1 Historické mluvnice češtiny

3.1.1 Stanovisko Jana Gebauera

Genitiv je J. Gebauerem (2007, 332) vykládán jako pád na otázky: *Čí? Koho? Čeho?* Geneticky je podle něj tento pád zčásti genitivem vlastním a zčásti ablativem, zčásti na něm možná spočívá i funkce některého jiného pádu. Tato rozdílnost by se podle autora (2007, 332) hodila jako základ pro třídění ve skladbě, kdyby však byla všude jasná a zřejmá. Protože ale není, doporučuje se nějaké praktické rozdělení, a to podle zvláštního významu. První dva genitivy v jeho popisu jsou záporový a cílový, oba však adverbální, a tak se jich naše práce týkat nebude. Jako první genitiv adnominálního typu popisuje Gebauer genitiv partitivní neboli celkový.

Genitiv celkový „znamená celek, z něhož se nějaký díl běře nebo jehož nějaký díl se rozumí“ (2007, 338), např. *sklenice vody, loket sukna, ale i několik dní, nedostává se vína* apod.

Díl, který se z celku vyčleňuje, podle autora může být buď vyjádřený, nebo nevyjádřený.

A) díl vyjádřen je:

- 1) substantivem nebo denominativním adjektivem a slovesem: *sklenice vody, libra mouky, hromada kamení, hojnost ryb.*
- 2) zájmeny
- 3) číslovkou – *čtvero evangelistův, desatero přikázání* apod.
- 4) Výrazem příslovečným významu měrového – *za krejcar sirek, za šest korun mouky* apod.

B) díl vyjádřen není:

- 1) u pojmů vyjadřujících plnost – *horník musí vždy býti pln vína, obličej tvůj pln jest milosti;*
- 2) u sloves složených z *na-* a znamenajících nějaké plnění;

³⁰ Podle excerptované literatury uvedené v historických mluvnicích češtiny vymezujeme toto období přibližně od konce 13. stol. do konce 15. stol.; terminologie je značně nejednotná, v EŠČ je toto období pokryto zejména Češtinou 14. století a Češtinou doby husitské (EŠČ 2002, 73-78).

³¹ „vyspělý spisovný jazyk 16. a poč. 17. stol.“ (EŠČ 2002, 78).

- 3) u reflexiv s *na-* znamenající *do syta*;
- 4) ve významu pojetí omezení činnosti na *trochu*.

Za čistý genitiv adnominální by ze synchronního hlediska bylo možné považovat pouze typ A1), avšak ani u případů podobných těm v této třídě uvedených nepanuje názorová jednotnost³².

Za genitivы adnominální by bylo možné považovat genitiv odlukový u jmen (Gebauer 2007, 354), např. *zbavení statku* a genitiv dotkový u jmen, např. *nemocnému jest potřeba klidu*. Do širší skupiny genitiv vlastnosti (qualitatis) patří u Gebauera (2007, 363) mj. genitiv explikativní (*znamení kříže, smrt kříže*) nebo tzv. genitiv hebrejský³³ (*syn pekla, král králův, syn ztracení*). Podle autora pokládá Filomates tyto případy za hebraismy a doporučuje místo nich užívat výrazy: *syn ztracený, pekelný, král nad králi*, s čímž však nesouhlasí Blahoslav, který pokládá případy typu *král králův* za adekvátní. Genitivem vlastnosti je u Gebauera (2007, 364) též tzv. genitiv látky (*prsten nebeského zlata, pláčš aksamita nový*).

Genitivem posesivním se podle Gebauera (2007, 364) odpovídá na otázku *čí/čeho?* a vyjadřuje se jím vlastník něčeho. Vlastník bývá vyjádřen genitivem, kde není možné adjektivum posesivní³⁴, např. *zahrada našeho suseda, panství knížete Lobkovice, řečiště Vltavy, pata hory, konec roku* atp. Někdy však bývá i tam, kde adjektivum posesivní možné je: *sedí an pravici otce, rozum člověka, syn člověka, k chvále člověka, v těle člověka* apod.

V nové češtině existuje podle slov Gebauera (2007, 364) tendence rozeznávat:

a) význam vyjádřený genitivem posesivním nebo adjektivem jiným než *-ov, -in*; b) význam vyjádřený adjektivem *-ov, -in*, např. *píseň otroka – eines Sclaven – píseň otrokova = des (dieses) Sclaven, kůže zajícova = des Hasen – kůže zajíce = eines Hasen* (2007, 166) aj.

Při popisu genitivu subjektového a objektového (u Gebauera genitivu podmětu a předmětu) má autor na paměti, že tyto genitivы bývají zvláště u jmen, která mají dějový význam a vyjadřují buď děj sám (nomina actionis), např. *stvoření – nebo toho, kdo je při ději činný (nomina agentis), např. stvořitel*. Ve výrazu *stvoření světa* je podle Gebauera (2007, 365) také význam jako ve větě *svět je stvořen*. V této větě je podle autora *svět* podmětem a podle toho se nazývá i genitiv *světa* ve výrazu *stvoření světa* genitivem podmětu. Naproti tomu ve výrazu *stvořitel světa* je také význam jako ve rčení *stvořit svět*, a protože je podle autora v tomto rčení *svět* předmětem, nazývá se i genitiv *světa* ve výrazu *stvořitel světa* genitivem předmětu. Nutno podotknout, že transformační pochody uvažované v případě genitivu

³² Srov. k tomu např. Dočekal 2004 aj.

³³ Je s podivem, že v mluvnici, kterou zpracoval Ertl, tato a jiné kategorie vůbec nefiguruje a syntagmata jako kniha knih jsou řazeny do skupiny „ostatní blíže nespecifikované sémanticky“.

³⁴ Na stejném místě je však poznámka, že za genitiv posesivní bývá příslušné adjektivum významu posesivního, např. *zahrada susedova, pole matčino, hnízdo ptačí, věž kostelní, les panský* apod.

subjektového jsou sporné, o čemž svědčí mj. i to, že Šmilauer (1969, 179) uvádí stejný prototypický příklad u třídy genitiv objektový. Zajímavá je poznámka vztahující se ke genitivu objektovému v tom smyslu, že podle autora (2007, 366) může být genitiv předmětový u jmen co do původu rozdílný, tak např. genitiv *ztráty* ve výrazu *strach ztráty* je podle autora genitiv příčinný apod.

Existují rovněž případy významové mnohoznačnosti, tak např. ve větě: *Bakchus byl bůh vína*, je genitivem výraz *vína*. Ten můžeme podle autora (2007, 368-369) považovat buď za genitiv posesivní, když se v dané větě chápe ve smyslu otázky *Čí nebo čeho bůh byl Bakchus?*, nebo za genitiv explikativní, když ho chápeme ve smyslu: *Bakchus byl bůh, a to vína*, nebo za genitiv zřetelový, když jej vykládáme v tom smyslu, že *Bakchus byl bůh vzhledem k vínu* atp.

3.1.2 Historická mluvnice češtiny brněnského kolektivu autorů

Podle autorů brněnského kolektivu A. Lamprecht, D. Šlosar a J. Bauer (1986, 360) zdělila čeština zdělila z psl. tendenci k vyjadřování atributivních vztahů kongruentním adjektivním atributem a ta v historickém vývoji slábla jen pozvolna. Projevovala se tím, že se tvořila adjektiva s významem široce vztahovým nahrazující různé inkongruentní atributy, např. *vinné sbieranie* (Pror) – *sbírání vína*, *ľudský dávcě* (Alx) – *utlačovateľ lidí*, *nedostatek vodný* (BiblOl) – *nedostatek vody*, *hladné léto* (Comest) – *léto hladu*, později: *spasení lidské* (Kom) – *spasení lidí* apod.

Přivlastňování určité osobě se vyjadřovalo pravidelně adjektivem posesivním, a to většinou i tehdy, když byla tato osoba označena jménem rozvitým: *od prvního králova syna* (Dal) – *od syna prvního krále*, *z králova Herodova města* (Hrad) – *z města krále Heroda*, *bratr vévody českého Boleslavov* (Pulk.) – *vévody českého Boleslava* apod.

Genitiv byl podle autorů (tamtéž) řídký, častěji při přivlastňování obecném: *had neslyší hlasu zaklínače* (Hugo); setkáváme se s adjektivem posesivním i od jmen neživotných: *k opravení ohně oltářova* (Comest) – *na oltáři*. Individuální přivlastňování bylo možné i pomocí adjektiv, která dnes přivlastňují jen druhově: *otec dětí* (BiblKoř) – *dítěte*, *milost bratrská na hoře přebývajících* (Otc) – *bratří* apod. V této mluvnici se autoři soustředili na vyjádření posesivity, zatímco jiné vztahové kategorie, jako je můžeme vidět v podání J. Gebauera, zůstaly bez povšimnutí.

3.1.3 Historická mluvnice česká Františka Trávnička

Genitiv byl podle Trávnička (1962, 176) běžný jako stavový předmět (*prodávanie klenotón*), místo genitivu se ale tehdy³⁵ hojně vyskytoval dativ, jako *skríepanie zubóm* (dativ) aj. Podle autora (1962, 157) existují dost značné rozdíly podle povahy inkongruentního atributu. Jmenný genitiv, není-li zřetelně objektový, klade se z části před své jméno, z části za něj, např. *svatého Joba sbožie, svého otcě hanby, pěti bratří těla, zdravie své ženy* apod. (1962, 158) Jmenný genitiv objektový, tj. u jmen činitelských a dějových, stává zejména ve starých památkách velmi často před svým jménem, např. *toho hlasu zjevenie, toho hříecha otpuščenie, cierkve svaté polepšení* apod. Nejprve řidčeji, poté častěji se začíná genitiv umísťovat za své jméno, např. *spasenie svých duší, zahubenie toho milého muže* apod. V této historické mluvnici je prostor věnován výkladu inkongruentního atributu, jehož je genitiv adnominální primární vyjadřující formou, a také prostředkům mu konkurujícím (v tomto případě je to dativ), jiné aspekty genitivu adnominálního zde však pojednány nejsou.

3.2 Vývoj předmětového genitivu v češtině

Karel Hausenblas ve své zásadní práci s názvem *Vývoj předmětového genitivu v češtině* (1958) píše o změnách funkcí a významů pádů v průběhu jazykového vývoje, tyto změny jsou trojího druhu:

- 1) podle K. Hausenblase adnominální funkce genitivu sílí, zatímco adverbální funkce ustupuje (1958, 19-20);
- 2) změny, které se týkají přesunu funkcí pádů mezi sebou, např. ústup adnominálního dativu adnominálnímu genitivu (*otpuščenie hříechóm > hříechóv*);
- 3) změny, které se týkají přesunu mezi funkcemi pádů a jiných prostředků, zvl. předložek, což však pro naši práci není relevantní.

K. Hausenblas (1958, 20) zprostředkovává názory Františka Novotného (1955, 86-87), který ve své *Historické mluvnici latinského jazyka 2* mimo jiné uvádí, že v jazycích s rozvinutým pádovým systémem, při jejichž mluvnickém zpracování se uplatnil vliv latinské gramatické tradice, se jeden z pádů nazývá genitiv. Novotný zde soudí, že daný pád byl takto pojmenován podle funkce označovat rod osoby, lépe však vystihuje funkci genitivu (adnominálního) filosofický význam „rodový“ proti „druhový“. Názvem genitiv či genitiv bývá v různých jazycích označován často rozdílný tvar (co do formantu) a také jeho funkce mívá v jednotlivých jazycích různý rozsah.

---

³⁵ Doba Chelčického a Husa – tedy stará čeština, někdy též „čeština doby husitské“ (ESČ 2002, 76-78).

Jak uvádí K. Hausenblas (1958, 21), společné je pro genitiv jazyků indoevropských to, že alespoň část tvarů nazývaných podle společných funkcí genitivními je pokračováním předpokládaných a rekonstruovaných tvarů indoevropských, dále jsou společné dvě důležité funkce genitivních tvarů, a to sice funkce adnominálního určení a tzv. partitivní význam, částečného zásahu.

V jednotlivých jazycích se funkční rozsah „genitivu“ zcela nekryje, a to nejen v jednotlivostech, např. v různé rekcii některých sloves, ale někdy také v základních složkách. Největší podíl má na tom to, zda se v jazyce rozlišují nebo do jednoho pádu splývají funkce „genitivu“ a „ablativu“. Čeština a jiné slovanské jazyky (vyjma bulharštiny), stejně jako baltské jazyky nebo řečtina nemají zvláštní pád pro funkce, které odpovídají např. latinskému ablativu (přesněji té složce ablativu, která není dědictvím s ním splynulého instrumentálu).

V češtině tedy jde, jak známo, o genitiv-ablativ. Kdybychom přihlíželi k tvarové stránce jeho pádové přípony, měl by se český genitiv nazývat podle K. Hausenblase (1958, tamtéž) ablativ, „neboť příslušné přípony většiny deklinačních typů v dnešní češtině existujících jsou původu ablativního. Vzhledem k tomu, že nejdůležitější funkcí genitivu je dnes jeho funkce adnominální, je však název genitiv vhodnější.“ (Hausenblas, K. 1958, 21).

Ve shodě s jinými příručkami se genitiv substantiva (a substantivních zájmen) užívá podle autora (1958, 23) hlavně ve funkci adnominální a adverbální, vedle toho ještě ve spojení jiných. Genitiv u substantiv je podle autora (1958, tamtéž) prostředkem vyjádření syntaktické závislosti dvou substantiv. V tomto syntaktickém aspektu má jednotnou funkci. Obsahový vztah jmen bývá ovšem velmi různý. Tradičně se u genitivu adnominálního rozlišuje celá řada významů.

Spektrum sémantických odstínů, které genitivní spojení nesou, je velmi široký a v případě tzv. genitivu subjektového (pohyb ruky) a objektového (zlomení ruky) jde podle K. Hausenblase (1958, 24) přímo o významy protichůdné: průzkum nepřítele může být jak náš průzkum, jednak průzkum od nepřátel. Dva portréty Maxe Švabinského může znamenat jak jej představující, tak jím namalované³⁶.

V genitivu objektovém, subjektovém a explikativním (*trest smrti*) je sémantická náplň podle autora vlastně nulová, ostatní případy můžeme shrnout pod pojem příslušnosti (genitiv přivlastňovací, celkový a látkový, vlastnosti). K. Hausenblas (1958, 24) přistupuje k tradičnímu členění genitivu na: subjektový (*počítal nárazy kol*), objektový (*I hráči karet nechali své zábavy*), explikativní (*trest odnětí svobody*), posesivní (*ulice Jana Nerudy*) s tím, že u věcných jmen by bylo vhodnější nazývat jej spíše genitivem příslušnosti (*Opřel hlavu o*

---

³⁶ Jinde o tom např. Kopečný 1958.

dřevěnou stěnu vagonu), dále celkový (*popros o hrníček kávy*), látkový (*oblak páry stoupal od parní lokomotivy*), a vlastnosti (*zpívá písničky velezrádného obsahu*). Problematicky působí zejména příklad kategorie genitivu posesivního, kde lze jen stěží předpokládat, že by Jan Neruda³⁷ byl majitelem ulice, spíše je vhodné stanovit pro tyto případy třídu genitiv dedikační.

Adnominálnímu genitivu často konkuruje podle autora (1958, 24) adjektivum.

I sémanticky nejobecnější adjektivum vztahové však na rozdíl od genitivu, označujícího pouhou příslušnost, pouhý vztah, má zpravidla užší, specifikovanější význam – též posesivní genitiv má v češtině širší význam než posesivní adjektivum: proti *klobouk pána* (významově nespecifikované) je *pánský klobouk* s druhovým významem adjektiva a *pánův klobouk* s přivlastňováním konkrétní osobě³⁸. *Klobouk pána* se jeví jako nespecifikované, je to však synonymní s výrazem *pánův klobouk*, protože spojení *klobouk pána* – aniž by tam nebylo vloženo adjektivum nebo zájmeno – se nevyskytuje.

Pro slovanské jazyky má podle K. Hausenblase (1958, 41) největší význam pojetí Jakobsonovo, který vymezuje genitiv jako pád udávající hranici účasti objektu na ději. Slovanské východisko tohoto pojetí se projevuje v tom, že toto vymezení umožňuje zahrnout pod společný význam více případů než kterékoli jiné, totiž právě také případy s původním ablativem. Ale ani toto pojetí „celkového významu pádu“ všechny případy nezahrnuje, resp., jak říká autor (1958, 42), některé vykládá ne zcela vhodně. Jsou to právě ryze gramatické funkce genitivu, zejména adnominálního.

Autor diskutuje otázku, zda pro nejstarší zjistitelné období vývoje indoevropských jazyků je správné přikládat adnominálnímu genitivu v případech jako: *sklenice vody*, *čtvrt hodiny*, *pytel žita* vskutku partitivní význam. Z hlediska novějšího stadia našich jazyků však adnominální genitiv zvaný partitivní nemá partitivní, částečný, kvantitativní význam; sémantika pádu je tu podle autora zastíněna, odsunuta do pozadí syntaktickou funkcí pádu a tou je vyjádření (syntaktické) závislosti: *kus cukru*, *sklenice vína* apod. (1958, 125).

Podle K. Hausenblase není vhodné nazývat u adnominálních spojení typu *pytel žita* genitiv *žita* genitivem množství, neboť množství je tu vyjádřeno jménem v nominativu, jméno v genitivu vyjadřuje celek, jehož se kvantitativní údaj týká, genitiv pak tu má dnes především funkci gramatickou, tedy vyjadřuje vztah závislého jména (druhého) k nezávislému (prvnímu). Dává proto přednost názvu genitiv partitivní pro označení vztahu adverbálního, pro vztah adnominální závislosti není podle autora zvláštního označení třeba (1958, 126).

³⁷ Srov. s tím stejný případ v kap. 4.1.8.1.

³⁸ Srov. o tom později Grepl – Karlík (1986, 267), kteří hovoří o tzv. generické specifikaci.

3.3 *Filomates a jeho tzv. Náměšť'ská mluvnice*

K jevům, které v průběhu historického vývoje češtiny prodělaly závažnou, ale ne na první pohled zřetelnou změnu, patří podle Fiedlerové (1985, 47) možnost konkurence genitivu (případně jiného adnominálního pádu) a denominativního vztahového adjektiva (dále jen DVA). V současných mluvnicích je zmíněné konkurenci věnována pozornost jen zcela okrajově. Z hlediska uživatele současného jazyka je to problém celkem irelevantní, protože v jazykovém povědomí každého mluvčího jsou možnosti spojení skladebného substantiva s adnominálním pádem nebo s DVA pevně zafixovány, často téměř na úrovni frazeologismů.

Teprve srovnání se starou češtinou ukazuje, že dnes existují jistá omezení, která ve staré češtině nutná nebyla. Jsou to např. případy typu *bolest hlavná – bolest hlavy, dřevné rubanie – rubání dřeva, nožní prst – prst (u) nohy* ad³⁹. Podrobný rozbor staročeského materiálu a jeho konfrontace se současnou češtinou nám už dnes poskytuje možnost jistého výkladu rozdílů i pochopení důvodů, které vedly patrně k postupným změnám i k současné poměrně stabilizaci probírané konkurence (Fiedlerová 1976, zvl. s. 64-65). Bylo možno také dojít k časovému určení vzniku současného stavu, který se zřejmě formoval a dovršoval svůj vývoj už právě někdy kolem 15. a počátkem 16. století (1985, 47-48).

Z hlediska tohoto časového určení se jeví jako zcela logické, že Filomates pokládal ve svém výkladu o genitivu, o jeho překladu do češtiny, za důležitou nutnost zdůraznit především jeho dvojí možnost převoditelnosti do češtiny a že se pokusil o příklady takových překladů. Toto Filomatesovo chvályhodné úsilí však podle Fiedlerové (1985, 48) nepřineslo příliš velké výsledky zejména proto, že bylo mimo Filomatesovy možnosti pochopit tlak vnitřních zákonitostí a tendencí, které právě uvnitř českého jazykového systému probíhaly. Úsilí stanovit jednoznačně možnost užití genitivu nebo adjektiva a potlačit zmíněnou rozkolísanost vedla autora naopak k nežádoucímu zjednodušování tam, kde nebylo na místě.

Jeho formulace prvního pravidla o překládání genitivu správně připouští, že „genitivus substantivus někdy proměnit se musí in nominatum adjektivum v jazyku českém“ (BlahMl 64), mnohem méně se mu však podařilo určit, kdy má taková situace nastat. Správně však podle autorky (1985, 48) stanovil případy, kdy podle tehdejšího úzu (tedy ve shodě se stavem dobových památek) na rozdíl od úzu staročeského dávat adjektivum bylo již nemožné nebo neobvyklé. Byl to zaprvé případ užití posesivního adjektiva v rozvitém přívlastku typu *syn boha živého* (tedy nikoli už *syn boží živý* podle staročeského *krev Abelova spravedlivého*).

Zadruhé šlo o užití DVA v syntagmatickém spojení objektovém, které bylo už na ústupu (*spasitel světa* proti stč. *spasitel světský*) a konečně zatřetí správně zvažil nemožnost

---

³⁹ Srov. s tím např. Historickou mluvnici češtiny (1986, 360)

nahradit jednotlivě posesivní adjektivum zaniklého typu *páň* adjektivem druhově posesivním *panský* ve spojení *dívka Páně* (1985, 49). Mnohem méně ve shodě s dobovým územ byly ty případy, kdy se snažil prosadit pouze adjektivem. Šlo o typy *král židovský*, *syn boží*, *přikázání lidské* apod. Většina těchto případů připouští totiž užití obou forem. Správnější byl tedy názor Blahoslavův, který v poznámce k Filomatesovu výkladu dodává „že se zdá obé nebýti zlé: *peleš lotrův* i *peleš lotrovská*“ (BlahMI 65). Blahoslav vůbec ve svých doplňcích sice chválí Filomatesův postoj, že někdy je třeba genitiv zaměnit, jindy nikoli, ale uzavírá: „Než byl by ještě lépe učinil, kdyby byl oznámiti mohl, kdy náleží (tj. genitiv) a na kterých místech proměňovati (tj. volně zaměňovati s adjektivem) a kdy nenáleží“ (BlahMI 65). A právě tu druhou eventualitu, totiž rovnocenné užití obou forem, Filomates podle Fiedlerové (1985, 49) vůbec nevzal v úvahu. Takové řešení bylo zřejmě v rozporu s jeho snahami stanovit jednoznačná pravidla, a tedy v tomto případě vyhradit oběma formám různou funkci a odstranit jejich synonymii. Blahoslav zde podle autorky (1985, 49) prokázal citlivější smysl pro jazykovou realitu, jeho postoj je v dané otázce živému jazyku bližší.

3.4 *Shrnutí*

Pojetí kategorie genitivu, resp. genitivu adnominálního ve starší češtině je v popisu J. Gebauera v některých aspektech výrazně odlišné od toho soudobého. Týká se to především pojetí genitivu subjektového/objektového, další odlišností je zařazování jednotlivých typů genitivu do tříd na základě kladení si otázek.

J. Gebauer disponuje nejrozsáhlejším materiálem, což ale na druhou stranu autora přimělo postulovat velké množství sémantických tříd a z dnešního hlediska k často ne příliš logickému řazení příkladů k jednotlivým třídám. Autor nastínil klasifikaci syntaktickou, ihned ale přechází k sémantické pro její větší dostupnost. Příklady jsou v souladu s tehdejšími územ (viz i v Zikmund 1863, Bartoš 1883) uváděny ve větách, ne v syntagmatech. Již tehdy viděl Gebauer problém s mnohovýznamovostí některých typů genitivu adnominálního, jak na to později upozorňuje celá řada autorů (Trávníček 1951, Šmilauer 1969 ad.) Autoři brněnského kolektivu Lamprecht, Šlosar a Bauer i F. Trávníček ve svých historických mluvnicích nepracují s takovým množstvím materiálu a soustředí se spíše na dílčí problémy. Historická mluvnic Jana Gebauera, ač nejstarší, podává díky velkému množství příkladů proti dvěma historickým mluvnicím následujícím nejucelenější pohled na kategorii genitivu adnominálního ve starších vývojových fázích českého jazyka.

Konkurence genitivu adnominálního a denominativního vztahového adjektiva v tzv. Náměšťské mluvnicí je oblast velmi specifická, studie tedy nepřináší komplexní náhled na problematiku genitivu adnominálního. Konkurencí genitivu s vyjádřením adjektivním se zabývá např. popis tzv. adnominálního pádu L. Duškové (1994), viz kap. 5.3.

Zcela zásadní z hlediska vývoje genitivu obecně je práce K. Hausenblase (1958). Jako již v 16. stol. Filomates nebo ze současných pojetí PMČ (2000) poukazuje na konkurenci genitivu a vztahového adjektiva. Při klasifikování genitivů správně poukázal na potřebu přihlídnout k působení cizích jazyků, což se projevilo v minulosti zejména vlivem němčiny a ruštiny, v dnešní době především angličtiny. Spolu s ním vidíme při klasifikacích genitivů potenciál také v přihlídnutí k hledisku stylovému. Obojí se týká zejména tzv. genitivu vlastnosti, v případě vlivu jiných jazyků je tu zaznamenané pronikání pro ruštinu typické konstrukce *odborník vysoké kvalifikace* oproti našemu *odborník s vysokou kvalifikací* apod.

4 Synchronní pojetí genitivu adnominálního v nové češtině

V této části podáme přehled gramatických příruček a skladeb češtiny. Pokusíme se vysledovat shody a rozdíly v popisech, a to jak přímo v pojednáních o kategorii pádu, tak v pasážích věnujících se inkongruentnímu atributu, jehož je genitiv adnominální primární vyjadřovací formou. Poté přistoupíme k vybraným monografickým pracím a článkům, které se problematice genitivu adnominálního věnují jak z hlediska syntaktického, tak z hlediska sémantického. V závěru nám půjde především o to, jakým směrem se posunul přístup k popisu genitivu adnominálního od pojetí synchronně nejstarších k nejnovějším.

4.1 Přehled gramatických příruček češtiny

4.1.1 Nejstarší česká skladba Václava Zikmunda

V části pojednávající o pádu Zikmund (1863, 134) umísťuje do jedné třídy genitiv původu (genitivus auctoris) a podmětu (genitivus subjecti). Jimi se podle autora „vynáší původ anebo původce věci aneb činu nějakého aneb i podmět, jenž čin nějaký a věc působí, který má do sebe nějakou vlastnost“. Vyskytuje se mj. u substantiv, např. *Hospodin požehná všelikému dílu ruky tvé; I tancovala dcera Herodiady uprostřed hodovníkův i líbilo se to Herodesovi* apod. (Zikmund 1863, 135). Další velkou skupinu tvoří genitiv látky, kolikosti a oddílu, ve které můžeme za genitiv adnominální považovat případy, kdy se genitivem látky vyjadřuje věc, ze které něco pochází, např. *Koruna ta zlatá věčného byla*.

Genitivem kolikosti se vymezuje velikost míry buď určitým způsobem, jako např. *Vezmi nejlepší skořice jednu libru*⁴⁰; *Přinesla konvičku piva* apod., nebo neurčitým způsobem (Zikmund 1863, 137) jako např. *Kroupy ostatek obilí zhubily na polích* apod. Genitiv jakosti (genitivus qualitatis) se podle autora používá v případech, když se vypovídá o charakterových a jiných vlastnostech objektu, např. *Stav panenský jest nejdůstojnější čistoty* apod. Když se vypovídá o tom, co v sobě subjekt obsahuje, jakou míru, váhu a jinou podobnou kategorií, jedná se o genitiv obsahový⁴¹ (neboli genitivus rei contentae⁴²), tedy v případech jako: *Pravý peníz má býti též váhy, jako dřevný, když jest též postavy* apod. (Zikmund 1863, 166).

⁴⁰ Zikmund klade do této skupiny i případy, které byly např. Kopečným důsledně od genitivů po substantivech vyjadřujících míru (konvička aj.) odděleny – problém spočívá zřejmě v tom, že základní dichotomie adnominální/adverbální se objevila až později a v té době plnily delimitační funkce jiná kritéria. Číslovky základní od pěti do desíti považuje Zikmund stejně jako číslovky sto a tisíc za substantiva, protože se ve všech pádech prvotně pojila s genitivem tak jako sto a tisíc.

⁴¹ Karlík a jeho transformace *konev vody* ← *vody byla konev*

⁴² Genitiv nese stejné označení i v případech jako *Přišla na místo svého skončení*, kdy se přesněji vymezuje jméno spojené s genitivem (srov. v Zikmund 1863, 166).

Genitivem jakostným se podle Zikmunda (1863, 166) vyjadřuje povaha osoby nebo věci, např. *Bratr byl muž ostrého vtipu*. Genitivem předmětu se vyjadřuje věc, která je předmětem činnosti substantiva, např. *Rozséváč dobrého semene jestiž syn člověka; Hospodin jest ustanovitel práv našich* apod. (1863, 167).

V části o přívlastku se pak autor (1863, 299-300) dotýká genitivu v případech, kdy jsou přívlastky podřadné (neshodné/inkongruentní). Autor nazývá bezpředložkové spojení dvou substantiv, z nichž to druhé je v genitivu, souhrnně genitivem posesivním – ten subsumuje různé genitivy, pomocí nichž se vyjadřuje:

1) původ a příčina věci a činnosti, poté se jedná o genitiv původu a příčiny, např. *Přísluví Šalamouna, syna Davidova* apod. 2) látka nebo materiál, z níž věc determinovaná pochází, a pak lze podle Zikmunda hovořit o genitivu látky, jako: *Sukně hrubé vlny, koruna zlata světlého* apod., 3) genitiv kolikosti a oddílu (*hromada zlata*), 4) genitiv obsažný (*země narození tvého*), 5) genitiv posesivní, přisvojovací (*Jana Horského pekaře syn⁴³*), 6) genitiv podmětný (*Ostrost meče sečného, velebnost krásy, mocnost ctnosti, hrubost země*), 7) genitiv předmětný (*Pravá známost bylin a jiných věcí; Jest u vidění Boha*), 8) genitiv jakosti (*muž ostrého vtipu*).

U podtypu genitiv podmětný bychom příklad *ostrost meče sečného* jistě zařadili do genitivu vlastnosti; zařazení do třídy genitiv podmětný na základě úvahy o transformaci věty *Meč je ostrý* z toho důvodu, že se nominativní tvar substantiva v podmětu posune do pozice inkongruentního atributu v genitivu, je podle našeho názoru neadekvátní.

4.1.2 Skladba Františka Bartoše

František Bartoš (1883, 15) se ve své skladbě ke genitivu adnominálnímu dostává poprvé tehdy, když jej uvádí jako jeden ze způsobů vyjádření přívlastku, např.: *sláva národů, zatmění slunce* apod. Mezi genitiv přívlastkový patří genitiv přisvojovací, např.: *malých ptáků malá hnízda*, dále genitiv podmětný, např. *příchod Krista, západ slunce* aj. a „předmětný při substantivech slovesních⁴⁴, tj. takových, která jsou od sloves odvozena nebo význam slovesní do sebe mají, jako dárce, příchod, strach, láska apod.“ (Bartoš 1883, 39).

Genitivem přívlastkovým se rovněž vyjadřuje bližší určení substantiva, v novějších popisech (srov. např. již Ertl 1926, Trávníček 1951, Šmilauer 1969, Grepl – Karlík 1986 ad.) označován jako genitiv explikativní (u Bartoše označen jako genitiv určovací). Genitivem

⁴³ Tento typ je stále živý např. v Praze, kde měl typ Milana sešit frekvenci 8.2%, máme zástěru dokonce 13.3% (Jančák 1997a, 208), v Dobrovízi ve středních Čechách měl anteponovaný posesivní genitiv frekvenci ještě vyšší – máme zástěru 43.7%, na tom Anči koni jezdíme pak kolem 30% (Jančáková 1997, 180), také in: Bláha 2009, s. 72, pozn. 97.

⁴⁴ dnešní terminologií „deverbativních“.

„tímto přičiňuje se k pojmu obecnému pojem zvláštní“ (Bartoš 1883, 40) v případech typu: *V Tatrách stříbra kov se ukrývá* (tedy kov, a tím kovem je konkrétně stříbro). Pojetí genitivu vlastnosti (*člověk obratného vzhledu, řeči hbité* apod.) a genitivu subjektového (*Znamenejte příchod Krista Pána ← Kristus přijde* apod.) se příliš neliší od pojetí novějších.

Za genitiv adnominalní lze z Bartošových výkladů (1883, s. 40-41) považovat ještě subtřídou genitivů celkových, které jsou závislé na substantivech vyjadřujících určitou nebo neurčitou míru, váhu, počet: *Toho léta Pán Bůh dal hojnost obilí, ovoce a vína*.

4.1.3 Ertlova redakce mluvnice J. Gebauera

Při výkladu genitivu v části o kategorii pádu začíná Gebauer (1926, 169) poznámkou, že genitivem se dříve označoval jakýkoli vztah mezi dvěma substantivy (nebo zájmeny) ve větě, časem se však tento význam rozmanitými směry zužoval a tak se z jednotného významu obecného vyvinuly různé významy zvláštní.

Genitivem bývá podle J. Gebauera (1926, 175) vyjádřen atribut inkongruentní (nebo atribut verbální) u substantiv. Významové vztahy mezi determinovaným substantivem a atributivním genitivem jsou velmi rozmanité, a proto se zpravidla přihlíží jen k významům nejobyčejnějším, podle kterých se atributivní genitivy třídí do několika skupin.

Gebauer ve své mluvnici uvádí na prvním místě genitiv celkový; znamená celek, z něhož se bere nebo odpočítává ta část, ta míra nebo to množství, které je označeno determinovaným substantivem, např. *V síni stál při zdi pytel pšenice. Seděl jsem před hrnkem kávy* apod.⁴⁵ Sem podle Gebauera patří také genitivy po číslovkách základních substantivních a zpodstatnělých, např. *pět dětí, sto let* aj.⁴⁶

Do druhé skupiny spadají genitiv dějového podmětu (gen. subiectivus), např. vznik světa, a dějového předmětu (gen. obiectivus), např. stvoření světa.⁴⁷ Tyto genitivy bývají při substantivech, znamenajících buď děj (nomina actionis), nebo činitele (nomina agentis). Položíme-li podle Gebauera (1926, 176) za substantivum dějové nebo činitelské sloveso činné téhož kmene nebo téhož významu, bude ze substantiva v genitivu buď subjekt slovesného děje, např. *svět vznikl*, anebo jeho objekt, např. *stvořiti svět*; podle toho se genitiv ve výrazu vznik světa nazývá genitiv subjektový, ve výrazu stvoření světa genitiv objektový.

Genitiv vysvětlovací (gen. explikativus, determinativus) podle Gebauera (1926, 177) vysvětluje a doplňuje obsah determinovaného substantiva, jehož rozsah tím zpravidla zužuje.

⁴⁵ tamtéž.

⁴⁶ srov. k tomu Hlavsa (1975, 35-37). Otázkou, do jaké míry je u těchto případů možné hovořit o genitivu adnominalním, se zabýval např. Kopečný 1958, z novější literatury k tomu viz např. Dočekal 2004.

⁴⁷ srov. s tím paradox v Gebauer (2007, 365) kde máme možnost vidět stejný příklad, avšak jakožto zástupce třídy genitiv subjektový, odvozením z konstrukce “svět je stvořen“.

Vyskytuje se jen v určitých ustálených spojeních, např. *trest smrti, zástup bojovníků, pouta lásky, dar řeči, jed nenávisti* apod. Podle našeho názoru však substantivum v genitivním tvaru determinované substantivum neexplikuje.

Čtvrtou třídu zastupuje genitiv přivlastňovací (gen. possessivus) a znamená vlastníka v nejširším smyslu, tj. je všude, kde se z determinovaného substantiva (A) a ze substantiva v genitivu (B) může utvořit věta B má A, např. *pán (toho) domu, zahrada našeho suseda, hodina oběda, hlava rodiny* apod.

V básnické řeči se podle Gebauera (1926, 177) genitiv posesivní užívá také tím způsobem, že se z adjektiva, vyjadřujícího vlastnost, vytvoří abstraktní substantivum, k němuž se jméno nositele vlastnosti připojuje jako genitiv posesivní, např.: *bílé záclony – běl záclon*. V určitých případech se pak genitiv posesivní nahrazuje posesivními adjektivy s příponami *-ův, -in, -ský, -í*.

Pátou kategorií je genitiv vlastnosti (gen. qualitatis), který se nachází tam, kde se z determinovaného substantiva (A) a ze substantiva v genitivu (B) může utvořit věta A má B. Genitiv jakosti mívá při sobě vždy atribut, např.: *Pod ní seděl dudák šedých vlasů*. Podle Gebauera se tento typ genitivu užíval nevhodně v případech, pokud se jednalo například o vlastnosti nahodilé (*muž sklopené hlavy*).

V mnohých případech však existuje vztah mezi genitivem a determinovaným jménem tak volný, že jej podle autora (1926, 178) nelze zařadit do žádného z výše uvedených druhů, např. *rytíř ducha, muž práce, kniha knih, píseň písni*. Autor nepracuje na rozdíl od své Historické mluvnice češtiny (2007, 363) s genitivem augmentativním (stupňovacím; hebrejským), kam by jistě spadaly příklady *kniha knih* a *píseň písni*. Jak uvidíme dále, u Gebauera se začínají objevovat prototypické příklady genitivu adnominálních, které se v jazykových příručkách drží dodnes.

4.1.4 Mluvnice spisovné češtiny Františka Trávnička

Trávniček definuje pád jako vztah dvou jmen, buď vyjádřený přímo, např. *chlapec v okně*, nebo skrze sloveso nebo adjektivum (1951, 1190). V kapitole o neshodném přívlastku uvádí (1951, 996-997), že v rámci třídy genitiv množství lze za genitiv adnominální považovat takové genitivy, které stojí zpravidla za substantivem, a také jsou-li oba členy obsahově stejně důležité, např. *pytel mouky, litr mléka, metr látky* apod.

Do blíže nespecifikované třídy genitivů jmenných řadí Trávniček (1951, 998) případy jako *lov ryb, stavba domu, člověk dobrého srdce, jméno mužského rodu, narození dítěte, přítok Vltavy, východ slunce* apod., čili jde o skupinu značně heterogenní. Některé z případů je však podle našeho mínění možno zařadit do některé ze známých tříd, jako genitiv objektový/subjektový apod.

Jak píše autor, jen kdyby se měly setkat dva genitivy⁴⁸, klademe jeden z nich před substantivum a druhý za ně, takže místo *objev Dobrovského přízvukových zákonů* bude *Dobrovského objev přízvukových zákonů*. Tento genitiv se v uměleckém (zejména básnickém jazyce) klade často před substantivum, např. *strašný lesů pán, zhortěné harfy tón* apod.⁴⁹ V starším jazyce⁵⁰ stával podle Trávnička (1951, 999) jmenný genitiv před substantivem velmi hojně, např. *svatého Pavla řeč, myslí nepořádnost* apod. Lidové genitivy před substantivem jsou zřejmě zbytky staršího stavu, v některých případech pak zřejmě projevem aktualizace (*Čelakovského ulice...podle Máchova, Erbenova ulice...*). Velké množství genitivů před dějovými jmény se pak v jazyce udrželo dlouho, a protože se takové genitivy vymykaly běžnému pořádku, splynuly se substantivy ve spřežky, např.: *oka mžik* → *okamžik* aj.

V kapitole o kategorii pádu pak autor (1951, 1200) hovoří o genitivech po dějových substantivech, kde genitiv vyjadřuje hojně předmět, který je u příbuzných sloves v akuzativu, např. *lovení ryb, výchova dětí, ochrana sirotků* apod. Dále se genitivem u substantiv podle Trávnička vyjadřuje předmět, který je u příbuzných sloves v genitivu, např. *uposlechnutí rozkazu, následování příkladu* apod. Jak píše autor (1951, 1201), velmi zřídka se užívá genitivu na vyjádření předmětu, který je u slovesa v jiném pádě než v nominativu nebo v akuzativu, např. *přáti komu*⁵¹ → *přítel mého otce* apod.

Subjektový genitiv vyjadřuje podle Trávničkovy (1951, 1203) definice podmět děje tkvícího v dějovém substantivu, např. *kázání mistra Jana Husa, utrpení Ježíše Krista, štekot*

⁴⁸ O tom, že by se v takových případech změnila sémantika výpovědního úseku, již ale Trávniček neinformuje.

⁴⁹ Lidová (a hovorová) mluva staví genitiv před substantivum dosti často v jistých ustálených souslovích, např.: *mého bratra syn*, srov. k tomu např. Jančák 1997, s. 200-211, Jančáková 1997, s. 74-82, in: Daneš 1997; také in: Bláha 2009, s. 72, pozn. 97.

⁵⁰ Viz k tomu jeho *Historickou mluvnici češtiny* (1962, 157)

⁵¹ Takovéto transformační postupy ovšem pokládáme za sporné, srov. s tím i např. kritiku transformačních postupů v PMČ v kap. 4.1.8.3; 4.3.

psů, pláč dětí apod. Překvapivá je podle nás skutečnost, že v části věnované genitivu partitivnímu se vůbec nehovoří o genitivech po kvantifikátorech (viz níže), ale pouze po slovesech.

Genitiv celkový vyjadřuje celek, z něhož se vyjímá nějaká část, označovaná zpravidla substantivem, např. *střecha domu, roh ulice, věž kostela, noha stolu* apod. Všechny výše uvedené genitivy lze podle Trávníčka (1951, 1204) řadit ke genitivu posesivnímu. Genitivem množství a látky se označuje nějaké celkové množství nebo nějaká látka, jejichž míra nebo počet se určuje. Vyskytuje se nejčastěji při substantivech, která vyjadřují míru nebo počet, množství; např. *pytel žita, litr mléka, kilo cukru* apod. Genitiv posesivní se vyskytuje u substantiv a má přivlastňovací význam, stejně jako posesivní adjektivum a zájmeno, např. *dům mého otce, pole našeho souseda, kniha Jana Gebauera, kraj Aloise Jiráka*⁵² apod. (1951, 1212).

Při popisu genitivů adverbialních uvádí Trávníček (1951, 1213) také genitiv zřetele, např. *hrdina práce, rytíř ducha, možnost volby* apod., genitiv míry, např. *knihy knih, píseň písní, věky věků* apod. a také genitiv věcného obsahu, který blíže určuje, vymezuje věcný obsah substantiva, s kterým tvoří sousloví, též nazýván jako vysvětlovací (omezovací), např. *trest smrti, znamení kříže, dar výmluvnosti, jed nenávisti* apod.

Oproti Gebauerovi tedy můžeme vidět posun v rozšíření počtu sémantických tříd, jejichž prototypické příklady stály v Gebauerově klasifikaci mimo všechny sémantické třídy jakožto blíže neurčené. Některé tyto genitivy jsou podle Trávníčka (1951, 1214) původně příslovečné jiné nebo předmětové, např.: *trest smrti = trestání smrtí* (= určení prostředku).

Genitiv vlastnosti (jakosti) se často vyskytuje jako přívlastek substantiva, např. *je to člověk dobrého srdce, jméno mužského rodu* apod. Tímto způsobem však podle Trávníčka (1951, 1215) nelze vyjádřit jakýkoliv atribut, tj. není to výrazový prostředek plně živý, nýbrž rozsahem více méně ustálený⁵³. Neříkáme např. **děvče černých vlasů* (ale *s černými vlasy, černovlasé*). Dále autor uvádí i několik velmi netradičních případů z oblasti beletrie, jako např. *stodola doškové střechy, psík useknutého ocasu* nebo *sousedka zahnutého nosu*. V pojetí F. Trávníčka můžeme konstatovat posun proti Gebauerovi také v tom, jakým způsobem se zamýšlí nad vývojovými tendencemi, což u J. Gebauera a autorů starších nenalezneme.

---

⁵² Z dnešního hlediska by tyto případy spadaly spíše do třídy genitiv autorský, v druhém případě by bylo možné uvažovat o genitivu dedikačním apod.

⁵³ Což do jisté míry koresponduje s požadavkem na přihlídnutí k stylovému zařazení daného genitivu, jak jej postuloval K Hausenblas (1958, 8).

4.1.5 Základy české skladby Františka Kopečného

V kapitole o genitivu Kopečný (1958, 49) uvádí, že u deverbativních substantiv od sloves přechodných a nepředmětných (podměťových) nepoznáme bez kontextu, zda jde o genitiv objektový nebo genitiv subjektový, např. má dvě možné interpretace; na genitiv se totiž podle Kopečného (1958, tamtéž) modifikuje jak pád podmětový (nominativ), tak pád vlastního předmětu (akuzativ) v případě, že dané sloveso změníme na substantivum. Zato u nepřechodných sloves: *příchod/smích vojáků* neznámá nic jiného, než že *vojáci přišli/se smáli*.

Od vlastního genitivu je podle Kopečného (1958, 50) třeba z hlediska syntaktického odlišovat negativ (= záporový genitiv), nezávislý partitiv (= pád vyděleného množství a látky) a numerativ neboli pád počítaného předmětu. Ten vznikl z adnominálního genitivu, číslovky jako *pět, šest*, byly ve stč. substantiva deklinačního typu *kost*, poté se ale váha přesunula na substantivum počítané, číslovka se stala členem určujícím.

Termínem „nezávislý“ se u partitivu podle Kopečného (1958, 51) míní to, že zde genitivní tvar nezávisí na předcházejícím substantivu, nejedná se tedy o vlastní genitiv adnominální. Na rozdíl od partitivu se podle slov Kopečného (1958, 52) jeví numerativ jako pád závislý (jakoby adnominální genitiv) jen a pouze v nominativním nebo v akuzativním vyjádření daných počítaných výrazů, např. *Leželo tam pět jablek. Viděl pět jablek*.

V pádech nepřímých se podle autora formální stránka vyrovnává s obsahovou a jádrem výrazu se i po formální stránce stává počítané substantivum, např. *o pěti jablkách, s pěti jablky* apod. I když tedy v případě numerativu zůstala v nominativu a akuzativu stará genitivní forma, nejedná se již podle Kopečného (1958, tamtéž) o adnominální genitiv, zejména proto, že základem výrazu je počítané substantivum a ne číslovka vykazující v jistých případech substantivní flexi.

4.1.6 Novočeská skladba Vladimíra Šmilauera

V části o způsobech vyjádření inkongruentního atributu Šmilauer (1969, 174) začíná genitivem posesivním, který vykládá tradičním způsobem, již uvedeným v kap. 4.1.3. U genitivu vlastnosti podle něj nemůže být řídicím substantivem označení konkrétního jedince, zvl. pak propria – **Zuzka temně zlatých vlasů*, ale: *Zuzka, dívka temně zlatých vlasů*. Je tam tedy třeba připojit přístavkově nějaké apelativum. Udávají se tak jen vlastnosti fyzické – barva, látka, jakost, rozměr – nebo psychické, nelze takto popisovat vlastnosti proměnlivé (adverbiální).

Genitiv vlastnosti bývá u jmen lidí (*muž, pán, žena, bytost...*), u jmen částí těla (*očí vodové barvy*), u jiných konkrét (forem, původu, obecného rázu, např. *cukřenka zajímavého tvaru*), u abstrakt typu *plán velké koncepce* (1969, 175-176). Genitiv explikativní se podle autora (1969, 176) omezuje na ustálená spojení (*éra romantismu, období protireformace...*) a metafory básnického charakteru, což je poznatek uvedený již mluvnicí Trávníčkově (kap. 4.1.4).

V části věnující se genitivu partitivnímu (celkovému, někdy též genitivu počítaného předmětu) Šmilauer (1969, 176) uvádí, že řídicím výrazem je substantivum, ale též příslovce nebo příslovečný výraz, který je v tomto případě na stejné úrovni jako substantivum, takže se v jedné velké skupině setkávají případy jako např. *tucet košil, kopa vajec* ale také *devět vojáků* apod. Ke genitivu celkovému na rozdíl od Kopečného přidává Šmilauer (1969, 179) ke genitivu celkovému i genitiv stupňovací (augmentativní), jako např. *kniha knih* aj.

Genitiv subjektový neboli genitiv původce děje stojí podle Šmilauerovy klasifikace (1969, 179) u dějových substantiv a označuje podmět děje vyjádřeného základním slovesem: *vznik světa* (transformací z: *svět vznikl*). Také v tomto aspektu autor navazuje na výklady Jana Gebauera. Genitiv objektový (cíle děje, zasaženého předmětu) stojí u substantiv odvozených z přechodných sloves a ze sloves s genitivem a označuje předmět (akuzativní nebo genitivní) děje vyjádřeného základním slovesem: *stvoření světa* (transformací z: *stvořili svět*). Paradoxní je skutečnost, že Gebauer ve své historické mluvnicí (2007, 365) uvádí ten sám příklad jako prototypický příklad genitivu podmětového. V závěru této kapitoly o inkongruentním atributu vyjádřeného genitivem se autor věnuje genitivním řetězcům, kterými se ale v této práci nezabýváme.

V části o adjektivech Šmilauer (1969, 184-185) udává, že denominativní adjektiva nahrazují genitiv posesivní (*pata Achilla* → *Achillova pata*), dále genitiv vlastnosti (*hoch tvrdé hlavy* → *tvrdohlavý*), genitiv subjektový (*úmrtí Smetanovo*⁵⁴) a genitiv objektový u substantiv deverbativních slovesných (*upálení Husovo*⁵⁵), nebývá adjektivní pak u genitivu explikativního (*trest smrti*) a celkového (*čtvrt hodiny*). Z dnešního hlediska nelze souhlasit se Šmilauerovým postulátem, že např. syntagma *zájem veřejnosti* není možné vyjádřit jinou než genitivní formou⁵⁶ (totiž *veřejný zájem*).

---

⁵⁴ Dnes spíše *Smetanovo úmrtí* nebo *úmrtí Smetany*.

⁵⁵ Dnes *Husovo upálení*.

⁵⁶ Srov. s tím i úvahu v kap. 4.2.2, pozn. 66.

4.1.7 Česká mluvnice Havránka a Jedličky

V pojednání o pádech uvádějí Havránek s Jedličkou (1988, 130), že genitiv jakožto atribut inkongruentní vyjadřuje mj. celek, z něhož se ubírá (genitiv celkový – *sklenice vody*), vlastníka nebo původce, popřípadě věc, k níž něco jako část přísluší (genitiv přivlastňovací – *zahrada našeho souseda, dílo Aloise Jiráska*), anebo stálou vlastnost (genitiv vlastnosti – *muž vysoké postavy*).

U substantiv dějových se genitivem vyjadřuje původce nebo nositel děje vyjádřeného základovým slovesem (tzv. genitiv podmětový – *kázání M. J. Husa*) nebo předmět tohoto děje (vůbec u jmen odvozených od sloves; tzv. genitiv předmětový – *upálení M. J. Husa*). V kapitole o přivlastku už se poté autoři (1988, 373) omezují jen na tvrzení, že nejčastější formou vyjádření atributu inkongruentního je právě genitivní forma.

4.1.8 Genitiv adnominální v syntaktických příručkách brněnského autorského kolektivu

4.1.8.1 Skladba spisovné češtiny

Grepl s Karlíkem ve své Skladbě spisovné češtiny (1986, 267) uvádějí, že atribut inkongruentní je buď rekční, nebo přimykající se. Rekční atribut se pak podle autorů vyjadřuje substantivem. Syntaktická závislost tohoto atributu na řídicím jméně se vyjadřuje pádem, přičemž nejčastěji to bývá genitiv adnominální. Vyjadřovat syntaktickou závislost atributivního jména na řídicím substantivu je dnes základní funkcí genitivu jakožto pádu syntaktického. Stejně jako předchozí popisy, i Grepl s Karlíkem (1986, 267n.) se snaží postihnout sémantickou různost genitivu adnominálního. U genitivu posesivního se zmiňují o tom, že není možná forma *střela Vaňka*, ale *Vaňkova střela* nebo *střela Franty Vaňka*.

Výsledkem adjektivizace substantiva ve formě genitivu přivlastňovacího jsou podle autorů (1986, 267) desubstantivní adjektiva ve funkci atributu kongruentního: adjektiva posesivní (*náhrdelník královny – královnin náhrdelník*); adjektiva na *-í* (*kost ryby – rybí kost*); na *-ský* (*koruna krále – královská koruna*); na *-ový* (*kůra stromu – stromová kůra*); *-ovní* (*dveře domu – domovní dveře*). Autoři dodávají, že posesivní adjektiva nelze utvořit ze substantiv s přivlastkem (*koruna mladého krále*).

U některých substantiv je pak využito rozdílu mezi genitivem posesivním a adjektivním atributem kongruentním sémanticky: *psí obojek X obojek psa*; spojení typu *psí obojek* je podle autorů (1986, tamtéž) příznakově generické. V případě genitivu vlastnosti uvádějí (1986, tamtéž), že výsledkem adjektivizace výrazů ve formě genitivu vlastnosti jsou často složená adjektiva: *žena tvrdé hlavy – tvrdohlavá žena*. Takový způsob transformace je však stěží

uplatnitelný na případy typu muž vysoké postavy – *vysokopostavný muž apod.; v oblasti způsobů možných transformací vidíme potenciál budoucích zkoumání.

Genitiv explikativní podle Grepla s Karlíkem blíže určuje slova obsahově velmi široká, která je nutno zpřesnit, doplnit, např. *jed nenávisti*; podle našeho názoru zde však k žádnému zpřesnění, nebo dokonce vysvětlení, nedochází. Genitiv zřetele (*hrdina práce, rytíř ducha, muž činu*) pojmají autoři stejně jako již František Trávníček (srov. kap. 4.1.4). O tom, zda je možno určité případy genitivu partitivního řadit ke genitivu adnominálnímu, nebo není, autoři nepolemizují, pouze uvádějí (1986, 268) některé příklady jako např. *hromada hrušek*.

U genitivu původce děje uvádějí (1986, tamtéž), že tato spojení jsou výsledkem nominalizace věty s agentem v subjektové pozici (*příchod jara, východ slunce, příjezd vlaku*). V určitých případech je ale podle nás sporné to, zda lze u vět podobného typu uvažovat o substantivu v subjektové pozici opravdu jako o agentu děje nebo spíše o patientu.

Genitivy cíle a výsledku se podle autorů již tradičně se chápou jako výsledek nominalizace aktivních vět s agentem v pozici subjektu a s patientem v pozici akuzativního objektu (*Novák prohlédl mužstvo – prohlídka mužstva*). Podle nás se jedná spíše o výsledek transformace z: *Mužstvo bylo prohlédnuto (Novákem)*, tj. východiskem je pasivní struktura, navíc je u syntagmatu *prohlídka mužstva* možná i zcela odlišná interpretace (*Mužstvo si prohlédlo např. nějaký objekt*). Stejně tak u případu *lov ryb* se jedná o transformaci z: *Ryby jsou loveny*.⁵⁷

Poslední sémantickou třídou je genitiv stupňovací, s kterým je podle autorů (1986, tamtéž) ekvivalentní forma *nad S_{acc}*, tedy lze pochybovat o jeho rekčním charakteru: *kniha knih – kniha nad knihy* (lze však pochybovat proto, že jde o doslovné překlady z hebrejštiny, což zdůraznil již např. Blahoslav – viz k tomu v kap. 3.2.2). V přístupu Grepla s Karlíkem se poprvé výrazně prosazuje uvažování depredikačních transformací, jimiž vznikají právě rozmanité podtypy genitivu adnominálního. Tento způsob uvažování byl dále rozvinut v Mluvnici češtiny 2 (kap. 4.1.8.1) nebo také v Anotaci na tektogramatické rovině pražského závislostního korpusu (kap. 4.2.5).

Neuvedli jsme práci autorů Grepla a Bauera (*Skladba spisovné češtiny* 1980), protože pojetí genitivu adnominálního je takřka totožné s tím ze *Skladby spisovné češtiny* Grepla s Karlíkem. U typu genitiv zřetele (1980, 134) je oproti pozdějším skladbám brněnské proveniencí uveden navíc příklad *možnost volby*, kterému se detailněji věnuje *Mluvnice češtiny 2* (1986, 56). Další zajímavostí je např. prototypický příklad genitivu původce děje

---

⁵⁷ Což správně pojímá až ve svém článku Karlík 1998, 127, který odlišuje transformace z různých typů diatezí.

(*život Jana Nerudy*), kde je podle našeho názoru problematické nahlížet Jana Nerudu jakožto původce děje.

4.1.8.2 Skladba češtiny

Genitivy adnominální je v tomto popisu řazen do širší skupiny neshodných přívlastků s pádově fixovanou formou; nejčastější a hierarchicky nejvyšší formou inkongruentního atributu je podle autorů genitiv (1998, 327).

Je-li v přívlastkové pozici umístěn některý ze substančních aktantů, je neshodný přívlastek vyjadřován substantivem s věcným významem (např. *lov ryb*). Co se týká vymezení jednotlivých sémantických tříd, budeme se zabývat pouze těmi, které ještě nebyly stanoveny v předcházejících pracích Grepla s Karlíkem (resp. Bauera s Greplem).

U genitivu agentního dochází k zajímavé obměně prototypického příkladu *příjezd vlaku*, místo kterého nyní autoři udávají *příjezd delegace*, kde je daleko více reálné uvažovat o *delegaci* jako o agens děje, než jak tomu bylo v případě *příjezd vlaku*. U genitivu nositele vlastnosti uvádějí autoři (1998, 327) prototypické příklady *směnitelnost koruny*, *blátivost silnic*, *smutek pozůstalých*. U genitivu explikativního typu *titul univerzitního profesora* se podle autorů (1998, 329) šíří tvar nominativní *titul univerzitní profesor*. Jak uvádějí autoři, je tomu tak proto, že v nich proniká „citátová povaha“ atributu.

Je-li atribut podle Grepla s Karlíkem vyjádřen substantivem s adjektivní flexí, může stát i před substantivem: *Palackého dějiny/dějiny Palackého*. Příklad, kdy se substantivum s adjektivní flexí nacházelo před a ne za substantivem, byl ještě v mluvnici Trávníčkové (srov. 4.1.4) chápán jako projev aktualizace. Již ne jako samostatný typ genitivu uvádějí autoři atribut se sémantikou stupňování (tedy genitiv augmentativní), s kterým je ekvivalentní forma *nad S_{acc}* (*kniha knih – kniha nad knihy*). Zajímavá je komparace se samostatnou prací Karlíkovou ze stejného roku (1998), ve kterém vyšla právě Skladba češtiny autorů Grepl – Karlík. Je podle našeho mínění překvapivé, že ačkoliv se v Karlíkově článku objevilo více inovativních myšlenek (včetně té nejzásadnější, základní třídění adnominálních genitivů na aktantové a neaktantové), do nejnovější verze Skladby češtiny se tyto poznatky nedostaly.

4.1.8.3 Příruční mluvnice češtiny

Výklady věnující se problematice genitivu adnominálního tak, jak jej nazírají autoři brněnského kolektivu v čele s Petrem Karlíkem v Příruční mluvnici češtiny, jsme postihli i jinde (viz 4.1.8, 4.2.2).

V PMC se uvádí (2000, 505), že nejčastější a hierarchicky nejvyšší formou inkongruentního atributu je genitiv: Z významového hlediska se rozlišuje: a) genitiv agentní, který vyjadřuje personálního konatele v širokém smyslu (zpěv ptáků), b) genitiv nositele vlastnosti, např. směnitelnost koruny a c) genitiv patientní, který vyjadřuje objekt dějem zasažený, např. *lov ryb*.

Druhý typ inkongruentního atributu s fixovanou formou si je podle autorů (2000, 506) možno představit jako výsledek elidování přísudkového výrazu; má rovněž formu genitivu. Z významového hlediska se rozlišuje velké množství typů, přičemž za základní se považují: a) genitiv posesivní (*chalupa mého otce, přítel Heleny*), b) genitiv autorský (*balada Jana Nerudy*), c) genitiv zobrazovaného (*obraz prezidenta*), d) genitiv dedikační (*most Palackého*), e) genitiv vlastnosti (*žena černých vlasů*), f) genitiv vysvětlovací (*trest smrti*) a g) genitiv kvantifikovaného předmětu (*kubík písku, konev vody*). Že tyto případy lze chápat jako výsledek vynechání slovesa být z vět: *Písku byl kubík apod.* (2000, 508) nám však připadá zavádějící, stejně tak jako další příklady transformací uvedené v článku P. Karlíka (1998).

4.1.9 Tzv. akademická Mluvnice češtiny

V Mluvnici češtiny 2, která navazuje na koncepci Danešových větných vzorců, je obsaženo pojednání o kategorii pádu, v Mluvnici češtiny 3 je genitiv adnominální vyložen při popisu atributu inkongruentního.

4.1.9.1 Mluvnice češtiny 2 – Tvarosloví

Pád substantiva je podle J. Kořenského (1986, 53) definován jako výrazový prostředek, který vyjadřuje funkční zapojení substantiva v základových větných strukturách (ZVS) a ve strukturách jejich derivátů. Toto zapojení se týká jednak gramatické složky – soustavy gramatických větných vzorců a jejich derivátů, jednak sémantické složky větných struktur. Výklad funkčních a významových vlastností pádu jako hlavního větněkonstitutivního prostředku podstatného jména musí vycházet z jeho výrazových vlastností, a to právě z komplexní výrazové struktury pádu. Jádrem této struktury pádu je deklinační morf (tedy pádový tvar), součástí komplexní výrazové struktury je také předložka a funkční pozice substantiva v gramatických větných vzorcích nebo v příslušné derivační struktuře. Předložka je

chápana jako morf, který se spojuje s příslušným deklinačním morphem. Z tohoto hlediska se liší tzv. pády prosté (součástí jejich výrazové struktury není předložka) a pády předložkové.

Základním prostředkem vyjádření inkongruentního atributu je zde ve shodě s ostatními přístupy (např. Havránek – Jedlička 1988, Grepl – Karlík 1998 aj.) substantivum genitivní (1986, 56). Tato funkce genitivu bývá označována jako genitiv adnominální; adnominálnost genitivu se považuje za jeho typickou, základní vlastnost, která je základem i při stanovení jeho obecných funkčně-sémantických vlastností⁵⁸. Při větněsémantické klasifikaci adnominálního genitivu jde převážně o významy v širokém slova smyslu kvalifikující (kvalifikátorem je tu entita vyjádřená právě adnominálním genitivem, přičemž dalším sémantickým rysem je tu zužující, specifikující charakter kvalifikačního vztahu). Další sémantické třídění je pak závislé na povaze vztahů mezi kvalifikovanou a kvalifikující entitou: může jít například o vztah posesivní (*dům mého tchána*), vztah části a celku (*střecha domu*), vztah mezi původcem a rezultátem (*hudba Leoše Janáčka, zpěv ptáků*), o vztah, v jehož rámci je kvalifikovaná entita pojmenováním děje zaměřeného na entitu kvalifikující (*lov makrel*), o vztah míry, množství, úhrnu – tzv. genitiv partitivní (části a celku – *pytel mouky*); tyto zřetele jsou založeny na těsných věcných vztazích zúčastněných sémantických entit nebo na komplexnějších větněsémantických vztazích, jejichž jsou konstrukce adnominálního genitivu depredikační transformací (srov. *Tchán má dům – dům tchána. Dům má střechu – střecha domu. Leoš Janáček komponuje hudbu... – hudba Leoše Janáčka*⁵⁹; *Ptáci zpívají – zpěv ptáků; Rybář loví makrely – lov makrel*⁶⁰).

Uplatňují se však i další sémantické vztahy, které již vždy nevyplývají z výše uvedených nebo podobných větných a větněsémantických vztahů: např. specifikující kvalifikace se uskutečňuje na základě věcně nezávislých entit, přičemž entita kvalifikovaná je kvalifikována vzhledem k entitě kvalifikující; tento vztah je jen někdy možno chápat na pozadí depredikační transformace nebo na pozadí určitých jiných globálních větněsémantických hodnot, jako je např. vztah mezi modálním slovesem a infinitivem „významového“ slovesa (*mohu volit – možnost volby*); jindy však o podobný vztah opřena není (*rytíř ducha*).

⁵⁸ Na rozdíl od všech ostatních pádů, u nichž se jako determinující shledává jejich adverbální pozice.

⁵⁹ Podle našeho názoru je třeba mít k bližší sémantické specifikaci k dispozici širší kontext, neboť mohou u jistých případech nastat potíže se sémantickou mnohoznačností, které popisuje již např. Ertl 1926, Trávníček 1951, Šmilauer 1969 aj. Podle našeho předběžného průzkumu může tato sémantická mnohoznačnost nastat v případech, kdy je v pozici determinovaného substantiva nějaký výtvar lidské činnosti, většinou uměleckého charakteru, typu „obraz, kniha, socha, portrét, malba“, ale i např. „známka“ apod.

⁶⁰ U tohoto příkladu shledáváme podobnou komplikaci jako v popisu vyskytujícím se v Skladbě češtiny, tzn. považovat syntagma *lov makrel* za transformát věty *Rybář loví makrely*. V ostatních případech se při procesu transformace vypouští tvar slovesa a ne substantivum v subjektové pozici; vhodný transformační základ je tedy: *Makrely jsou loveny* – jedná se o sekundární diatezi, jak na to vhodně upozornil Karlík 1998, 127.

Jak píše autoři (1986, 57), všechny pády vyjma nominativu (který je charakterizován pouze rysem integrace) jsou hierarchizační. Genitiv adnominální má pak s genitivem adverbálním společný zvláštní rys kvantitativnosti, úhrnlosti, který je jediným sémantickým rysem pádové soustavy, který spojuje jinak striktně oddělenou sémantiku vlastnostně kvalifikační a dějově okolnostní. Plynulost a prostupnost⁶¹ sémantického pole, v rámci něhož lze pomocí několika různých rysů definovat významy jednotlivých pádů, lze charakterizovat pojmy specifikace a modifikace. Specifikací se rozumějí diferenciatní schopnosti pádové formy v rámci příslušného sémantického rysu; tyto schopnosti přinášejí jemnější sémantickou diferenciaci syntaktických funkcí, které daný pád vyjadřuje. Modifikací se rozumí tendence posouvat sémantiku určitého pádu směrem k sémantice charakterizující jiný pád. Na specifikačních a modifikačních vlastnostech komplexní výrazové struktury pádů se významně podílejí předložky.

Za genitiv adnominální se podle autorů (1986, 108) dají považovat i číslovkové slovnědruhové prostředky vyjadřování kvantových poměrů, některé funkce pádových tvarů, např. G adnominálního (*kilo jablek*) nebo ustálená funkce substantiv nekvantového původu při vyjadřování množství (*hrnek malin, mísa jablek*).

4.1.9.2 Mluvnice češtiny 3 - Skladba

Atributy valenčně rozvíjejícími jsou podle autorů (1987, 128) zejména substantiva, adverbia, infinitivy a vedlejší věty, tedy jde o atributy inkongruentní; typickým pádem substantivního atributu je genitiv. Místo něj však může někdy stát také shodné adjektivum nebo zájmeno posesivní, „přivlastňující“ participantu základové propozice: např. *matčina/její péče* (← *matka, ona pečuje*).

Podle toho, jaký charakter má příslušný participant v základové propozici, lze v substantivní frázi rozlišovat valenční atribut povahy propoziční, např. *snaha, aby se uplatnil/uplatnit se/o uplatnění*, od atributu nepropozičního (předmětného, substančního), např. *ztráta dokladů*.

Pokud jde o to, jak se participanty základové propozice realizují na rovině výrazové, rozdíl mezi větou a substantivní frází se týká pádu, jednak slovního druhu: *matka navštívila tetu* → *matčina* (S → Adj) *navštěva* (V → S) *tety* (Sacc → Sgen). Bez výjimky platí, že substantivní přívlastek nemůže být v akuzativu (1987, 129); nominalizační transformace má

---

⁶¹ Operování s pojmy jako „prostupnost“ a „plynulost“ je jedním z důvodů, proč lze na popis v Mluvnici češtiny 2 nahlížet do jisté míry jako na přístup tzv. kognitivní, založený především na zkušenostech se světem a bez jasných testovacích opor.

pravidelně za následek změnu S_{acc} v S_{gen} , někdy má podle autorů (1987, 152) atribut v genitivu i substantivum odvozené od slovesa s pozicí dativní: *škodit národu* → *škůdce národa*.

Dojde-li k tomu, že se mají v téže frázi objevit dva atributy v genitivu, jeden obvykle dostává formu jinou, zejména mají-li odlišnou sémantickou funkci. Častěji to bývá atribut odpovídající roli agentu/nositele: *matčina návštěva tety*, ale je možné i jiné řešení, např. *návštěva matky u tety*. Výjimečně se však objeví dva atributy s touž sémantickou rolí: *zbavení poslanca imunity*.

U substantiv jednovalenčních má podle autorů (1987, 130) atribut s formou S_{gen} význam agens nebo nositele děje/stavu. Dominující členy jsou substantiva s významem:

- a) děje, zejména: aa) pohybu (*chůze lidoopa, pohyb tanečnice*); ab) aktivních projevů psychiky, mimiky a gest (*pláč dítěte, posunek ruky*); ac) zvuků, které doprovázejí jiný děj (*hukot motoru*), a dále takových, jejichž původcem bývá osoba nebo zvíře (*pokřik hráčů, štěkot psa*)
- ad) děje, související s fyziologií živých organismů – *tep srdce*;
- b) stavu – sem náležejí substantiva vyjadřující smysly vnímatelné stavy věcí (*pach chléva, svit slunce*), c) změny stavu (*východ měsíce, vznik života, západ slunce*).

Co se atributů u substantiv dvouvalenčních týká, autorský kolektiv uvádí (1987, 131), že atribut S_{gen} má význam *patiens* a S_{instr} význam *agens* v intenční struktuře predikátu. Tak je tomu u substantiv vzniklých ze sloves s akuzativním komplementem, např. *doprava nákladu výtahem, odchyt zvěře myslivci* apod. Uvedený transformační postup je daleko transparentnější než ten ve Skladbě češtiny 1986, srov. 4.1.8.1.

Popis atributu inkongruentního v Mluvnici češtiny 3 je zajímavý mimo jiné tím, že v tomto pojetí patří genitiv posesivní v širokém slova smyslu a genitiv vlastnosti mezi tzv. „determinační atribut u substantiv předmětné povahy“ (1987, 149-150). Dělení další zde již nenajdeme, namísto toho uvažují autoři o typech propozic, které jsou pak do jistých forem transformovány, takže pojetí je takřka opozitní k tomu Karlíkovu.

Co se týká komparace s jinými příručkami z hlediska dílčích jevů, tak v antepozici se podle autorů (1987, 167) nepříznakově vyskytují posesivní genitivy typu *Palackého ulice, Petöfího dílo* apod., které byly ještě v mluvnici Františka Trávníčka považovány za projev aktualizace. Pokud se pak mezi inkongruentními atributy vyskytuje genitiv, je v postavení kontaktním: *návrat kosmonautů na Zemi* (ne: *návrat na Zemi kosmonautů*), což koresponduje s výkladem Šmilauerovým (in Daneš 1963, 268).

4.1.10 Čeština – řeč a jazyk

Velká pestrost atributů je podle autorů (1996, 283) dána tím, že při nominalizaci slovesa se všechny závislé členy slovesa, zejména adverbialie a objekty, mění na atributy: *úspěšně léčit nemoc v lázních – úspěšná léčba nemoci v lázních*. Význam přívlasků nevlastních je podle autorů ovlivňován významem původních syntaktických spojení, jde tedy někdy o význam cílový (*lov ryb*), jindy zase o význam subjektový (činitelský – např. *štěkání psa*) apod.

Čechová a kol. ve své mluvnici uvádějí (1996, 144), že genitiv má hned po nominativu ve větě nejrozmanitější funkce, přičemž se nejčastěji vyskytuje jako pád adnominální; je přívlaskem neshodným. V této roli má genitiv význam částečnosti – genitiv partitivní (*lžička medu, sklenice šťávy*⁶²). Genitivní přívlasek však může vyjadřovat i původce děje – genitiv subjektový (*kázání mistra Jana Husa – mistr Jan Hus kázal*⁶³) a cíle děje – genitiv objektový (*upálení mistra Jana Husa – upálili mistra Jana Husa*), vyjadřuje i toho, komu se přivlastňuje (*dům mého dědy = dědův dům*), vlastnost (*žena štíhlé postavy*), příslušnost (*číslo domu = číslo náleží domu*). Celkově možno říci, že v této publikaci je výklad sledované problematiky velmi zestručněn na nezbytné minimum, především v pojednání o kategorii pádu, přívlasek neshodný je propracován více.

---

⁶² S tímto názorem je v opozici náhled in Dočekal 2004.

⁶³ Diskutabilní je do jisté míry takovéto vyvozování z negramatických vět typu *Jan Hus kázal*, kde schází objekt/Adv₁.

4.2 Monografie a stati věnující se genitivu adnominálnímu v současné češtině

Obě pojetí, která v následujících částech nastíníme, se snaží uchopit problematiku genitivu adnominálního primárně syntakticky, v hloubkové (tektogramatické) rovině. Karlíkův přístup, zde uvedený, koresponduje s výkladem genitivu adnominálního v Encyklopedickém slovníku češtiny (2002, 151-152).

4.2.1 Syntaktické pojetí genitivu adnominálního u P. Karlíka

P. Karlík pojímá popis genitivu adnominálního nejvíce syntakticky a nejméně sémanticky ze všech dosud probíraných popisů, což podle jeho mínění (Karlík 1998, 121) zjednoduší klasifikaci.

Podle něj je společným rysem všech popisů to, že se pokoušejí postihnout různé „významové“ vztahy, které mezi nominálním výrazem v genitivu a jménem tvořícím jádro/dominující člen nominální fráze se syntaktickou strukturou $N - N_{gen}$ fakticky nebo zdánlivě existují, kategorizovat je a terminologicky zakotvit. Druhým společným rysem mnoha popisů je pak ambice v rámci zvoleného modelu gramatiky genitiv vysvětlit na základě rozdělení pádů na syntaktické a sémantické.

Jednotliví autoři přitom podle Karlíka (1998, tamtéž) docházejí podle toho, jak chápou „význam“ jazykových výrazů, k různým klasifikacím, a to jak co se týká počtu typů N_{gen} , tak co do jejich hierarchizace. Situaci navíc znesnadňuje i terminologie užívaná v různých typech gramatik pro označení členů/konstituentů syntaktických konstrukcí. Karlík ve svém článku sestavil katalog, v němž jsou zastoupeny všechny (jemu známé) typy adnominálního genitivu – tento katalog podle něj není k nalezení v žádné gramatice, ale dá se sestavit na základě prací, které genitiv adnominální analyzovaly.

Katalog typů adnominálních genitivů:

- 1) genitiv agentní (subjektový) – *zpěv ptáků*
- 2) genitiv patientní (objektový) – *rozbití vázy*
- 3) genitiv přivlastňovací (posesivní) – *zahrada našeho souseda*
- 4) genitiv přináležitosti (*koruny stromů*)
- 5) genitiv nositele vlastnosti (*směnitelnost koruny*)
- 6) genitiv vlastnosti (*člověk veselé mysli*)
- 7) genitiv autorský (*román Milana Kundery*)
- 8) genitiv produktu (*autor románu Žert*)
- 9) genitiv vysvětlovací (explikativní) – *korálky zubů*
- 10) genitiv definující (*povinnost vděčnosti*)
- 11) genitiv dedikační (čestného názvu) – *most Palackého*
- 12) genitiv stupňovací (augmentativní, hebrejský) – *kniha knih*
- 13) genitiv kvantifikovaného předmětu (partitivní) – *kus cukru*
- 14) genitiv zobrazovaného předmětu (*obraz prezidenta*)
- 15) genitiv časový (*narození 5. ledna*)

Některé případy však podle autorových slov (1998, 122) nelze dost dobře přiřadit k žádnému z výše uvedených typů, např. *místo činu, hodina zpěvu, deset století architektury* apod.

V české lingvistice se podle Karlíka (1998, 123) už tradičně při delimitaci jednotlivých typů N_{gen} přihlíží k souvztažnosti syntakticko-sémantické struktury nominální skupiny s N_{gen} a syntakticko-sémantické struktury věty. Základem pro takový přístup bylo poznatek, že se při odvozování substantiv ze sloves a adjektiv mění všechny jejich rozvíjející členy v atributy, a to zčásti ve formě nezměněné, zčásti se změnou (zejména v genitiv; Šmilauer 1969, 171).

U tohoto autora nacházíme i další stěžejní formulace. Spojení substantiva s genitivem posesivním je možno rozvést do věty (...): *rozmary osudu* → *osud má rozmary* (s. 174); spojení substantiva s genitivem vlastnosti lze rozvést do věty (...): *krasavice vysoké postavy* → *krasavice má vysokou postavu* (s. 175); spojení substantiva s genitivem explikativním lze rozvést do věty (...): *trest smrti* → *smrt je (druhem) trestu* apod.

Karlík (1998, 123) také parafrázuje Šmilauerovu (1969, 179) tezi o tom, že genitiv objektový stojí u substantiv odvozených z přechodných sloves a ze sloves s genitivem a označuje objekt (akuzativní nebo genitivní) děje vyjádřeného základním slovesem: *stvoření světa* → (*ze stvořit svět*). Takovýto princip transformačního výkladu daných souvztažností lze nalézt např. v Mluvnici češtiny (1987) nebo v Příruční mluvnici češtiny (2000).

Karlíkovým cílem je navrhnout klasifikaci, která bude založena na formálních kritériích, tj. na morfologicky a/nebo syntakticky manifestujících se vlastnostech konstrukce $N - N_{gen}$. Od takové klasifikace očekává minimálně to, že položky 1-15 z výše uvedeného katalogu roztrídí do skupin, které budou vymezené podle jednotného kritéria, a to kritéria jazykového, a že na základě společného jazykového chování bude možné počet typů adnominálního genitivu redukovat.

Karlík (1998, 123) vhodně poukazuje na to, že některá spojení jmen lze interpretovat bez větších obtíží, jako např. *křídla ptáků* (G_{pos}), kde ze slovníku víme, že křídla tvoří součást stavby těla ptáků. N_{gen} v NP zpěv ptáků budeme naopak interpretovat jako agentní, protože víme (z gramatiky: na základě slovotvorné struktury slova zpěv), že jméno tvořící jádro NP slovotvornými prostředky označuje děj přenesený v substantii, přičemž (ze slovníku) současně víme, že tento děj vykonává entita, ke které se referuje N_{gen} .

Podle autora (1998, 124) ale bude obtížnější odpovědět např. na otázku, co vyjadřuje N_{gen} v NP *svět ptáků*. Tato jednoduchá úvaha, jak říká Karlík, o klasifikaci adnominálních genitivů mnoho neříká, může však sloužit jako východisko pro budování lingvistické teorie, na jejímž základě bude možné takovou klasifikaci provést. Jedním z postulátů této teorie, který lze z několika málo výše uvedených příkladů odvodit, je to, že čím méně informací lze z materiálu NP obsahující N_{gen} vyčíst, tím více se nabízí možností pro interpretaci Gen. Karlík udává jako příklad *socha svobody*, což může (zejména v mluvené řeči) vyjadřovat genitiv zobrazovaného, autorský nebo posesivní (srov. s tím např. Šmilauer 1969, 180 aj.).

Karlíkova básová klasifikace (1998, tamtéž) rozlišuje: I) genitivy aktantové a II) genitivy neaktantové, věnuje se ovšem jen případu I) a u II) pouze naznačuje jejich klasifikaci, aniž by u nich mohl motivaci genitivní formy v rámci modelu gramatiky závislostní orientace vysvětlovat. Tato zjevná diferenciaci je prý dána značnými teoretickými problémy, které jsou s popisem genitivů II) spojeny.

I) Genitivy aktantové

Aktantové N_{gen} vyjadřují podle autora (1998, 124) některý ze sémantických aktantů (participantů) jazykově zpracované mikrosituace, k níž potenciálně referuje NP. Jádrem NP jsou proto především deverbativní a deadjektivní substantiva, která dědí intencí a valenční vlastnosti motivujících sloves a adjektiv, které jakožto predikátory tvoří jádro jazykově zpracovávané mikrosituace. N_{gen} lze pak vykládat pomocí transformačních pravidel jako valenční pozici deverbativního nebo deadjektivního jména. Z hlediska teorie pádů představují

tyto genitivy tzv. pád (primárně) syntaktický (srov. u Kurylowicz 1949, Hausenblas 1958, Uličný 2000 a jinde).

Dějová substantiva (DS) lze podle Karlíka (1998, 124) chápat jako prostředek tzv. transformace „větná struktura založená na slovesném predikátoru ve tvaru VF (PRED_{vf}) → nominální skupina založená na predikátoru ve tvaru DS“ (Karlík 1998, tamtéž). Pro Karlíka je důležitá jen NP se syntaktickou strukturou N_{gen} – PRED_{DS} – (N_x) – vzorec nezachycuje slovosled. Lze je vyložit na základě tohoto pravidla deaktualizační transformace (DT1): valenční pozice V_{nom} selektovaná PRED_{vf} větné struktury se mění na valenční pozici V_{gen} selektovanou PRED_{DS} nominální skupiny: *ptáci zpívají* → *zpěv ptáků*; *Eva zbledla* → *zblednutí Evy* apod.

Vedle DS se sem řadí i jiná deverbativní substantiva (1998, 125), např.:

Jména činitelská: *vynálezce lodního šroubu* (=‘kdo vynalezl lodní šroub’);

Názvy prostředků: *vyorávač brambor* (=‘čím se vyorávají brambory’);

Názvy míst: *prodejna nábytku* (=‘kde se prodává nábytek’).

Autor (1998, 126) uvádí, že nominální výrazy kategorie aktantových adnominálních genitivů specifikují aktanty, tudíž je lze nahradit posesivním zájmeny 3. os. *kouzlo manekýnky* – *její kouzlo*; ženská a mužská jména pak lze nahradit i posesivním adjektivy – *kouzlo manekýnky* – *manekýnčino kouzlo* – tímto rysem se aktantové genitivy odlišují od neaktantových.

Podle sémantické role, kterou aktant specifikovaný N_{gen} má, lze podle Karlíka (1998, 126) rozlišovat genitiv agentní v širokém smyslu – do této kategorie patří položky 1) a 5) Karlíkova přehledového katalogu. Další kategorii tvoří genitivy patientní v širokém slova smyslu. *Patiens* je v tomto případě umístěn v pozici subjektu: *Eva zbledla/zblednutí Evy* (primární diateze), *Dělníci stavějí most* – *most je stavěn dělníky* – *stavba mostu (dělníky)* (sekundární diateze) – jedná se tedy o položku 2) z katalogu výše. Sem patří také genitivy ze jmen činitelských, názvy prostředků, míst, dále genitiv produktu, tj. v katalogu položka 8) a zobrazovaného předmětu – položka 14). Do skupiny genitiv posesivní v širokém smyslu pak patří položky 3) a 4) z výše uvedeného katalogu (Karlík 1998, 127).

II. Neaktantové genitivy

Do této široké skupiny patří podle Karlíka (1998, 128) případy 9), 10), 6) a 13) z katalogu uvedeného výše.

Co se týká zajímavostí, které se z větší části v předchozích přístupech k popisu genitivu adnominálního neobjevily, Karlík uvádí, že genitiv explikativní je omezen skoro jen na sg.,

genitiv vlastnosti obsahuje vždy adjektivní frázi a nemůže být jeho jádrem proprium (srov. s tím Šmilauer 1969, 174), genitiv partitivní se v některých moravských nářečích⁶⁴ odlišuje i morfologicky – *dej tam troško toho pepřo!* apod. Poznatek, že v případě *trest smrti* N_{gen} nespecifikuje aktant, ale predikativ (*smrt je trestem*), je sice zajímavý, ale názor na užití syntagmatu *trest smrti* jako prototypický příklad genitivu explikativního to nijak neovlivnilo.

Karlík ve svém příspěvku sice zužuje počet sémantických tříd, ale nepostihuje je všechny a navíc ty neaktantové dále nerozebírá, takže tento popis nepovažujeme za ucelený. V každém případě však podal zajímavý návrh řešení klasifikace genitivu adnominálního. Další výtkou je postulování schematického vzorce pro genitiv adnominální, který má tvar $N - N_{\text{gen}}$, vzhledem k uváděným příkladům by však byl adekvátnější tvar $N_{\text{nom (sg/pl)}} - N_{\text{gen (sg/pl)}}$, neboť determinované substantivum jsme našli vždy pouze v tvaru nominativním.

4.2.2 Anotace na tektogramatické rovině Pražského závislostního korpusu

Mezi možnými formami realizace aktantu u substantiva stojí podle Mikulové a kol. (2005, 137) hierarchicky nejvýše genitiv (syntaktický pád adnominální) s alternativou v podobě posesivního adjektiva. Genitiv je podle autorů (2005, tamtéž) primárně rezervovaný pro vyjádření patientu. Pokud však není *patiens* v povrchové podobě věty vyjádřen, nebo je realizován jinou formou (například předložkovou skupinou), může být pozice genitivu obsazena jiným aktantem (například aktorem = SUBJEKT, adresátem = OBJEKT). V určitých případech je možné také souběžné vyjádření dvou různých valenčních doplnění v genitivu, u některých substantiv vyplývající z valence základového slovesa (například: *zbavení ženy starostí*), u jiných dané spíše stylistickou neobratností uživatele jazyka (například: *adaptace Petra Lébla Čechovovy hry*).

I aktant lze podle autorů (2005, tamtéž) realizovat adjektivní formou, a to pomocí adjektiva posesivního, které alternuje s vyjádřením genitivním, srov. *chování Pavla* vs. *Pavlovo chování*. Vyjádření aktantů u substantiv adjektivem neposesivním je otázkou stále nedořešenou. V případě, že od substantiva není možné odvodit posesivní adjektivum, je pak adjektivní vyjádření příslušného aktantu zřejmě rovnocennou možností k jeho genitivnímu vyjádření, srov. *rozhodnutí soudu* vs. *soudní rozhodnutí*. Základem je větná konstrukce *Soud rozhodl* – tedy jedná se o genitiv subjektový.

Podle autorů (2005, 340) je vliv dativní formy třetího valenčního doplnění slovesné části složeného predikátu na valenční chování jmenné části daného složeného predikátu nejpatrnější v konstrukcích se substantivy odvozenými od sloves s příslušným valenčním

---

⁶⁴ Šípková 1993, 75.

doplněním, které je realizováno bezpředložkovým akuzativem (například u substantiv *podpora*, *pochvala*) nebo bezpředložkovým genitivem (například u substantiv *otázka*, *dotaz*). Podle pravidelných posunů v povrchových vyjádřeních valenčních doplňků substantiv odvozených od sloves by se forma akuzativní měla modifikovat na genitivní a forma genitivní by se modifikovat neměla. Některá z výše uvedených substantiv však vyjádřit doplňkem v genitivu nelze (například: *otázka někoho), místo toho se vyskytují dativní formy. U některých substantiv jsou pak podle autorů (2005, tamtéž) možné obě formy, tedy jak genitiv, tak dativ, srov. *Pochválili Zemana za výstižná slova* vs. *pochvala Zemana* nebo *pochvala Zemanovi za výstižná slova*.

Jak je zřejmé, u formy *pochvala Zemana* je možná interpretace dvojitá, a to: *někdo pochválil Zemana* nebo *Zeman někoho pochválil*, přičemž potřebujeme kontext, abychom rozpoznali sémantiku. Pro význam *někdo pochválil Zemana* by měla být rezervována forma *pochvala Zemanovi*, avšak se stejnou sémantikou se vyskytují i formy *pochvala Zemana*, které dávají prostor také pro interpretaci *Zeman někoho pochválil*. Tato víceznačnost by mohla být odstraněna vložení předložky *od* mezi dvě jména, tedy bylo by absolutně jasné, že syntagma má význam *Zeman někoho pochválil*.⁶⁵

Dále se autoři (2005, 380) zabývají případy, ve kterých je jedno časové nebo místní doplňkové závislé na jiném časovém nebo místním doplňku. Případy, ve kterých se jedno doplňkové přimyká k druhému svou formou, jsou konstrukce s takovým souvšlytem doplňků (časových, místních, případně jiných), ve kterých v pořadí druhé doplňkové má formu genitivu. Jediný popis, který uvažuje vyjádření typu *narození ve čtvrtek 5. ledna* za genitiv adnominální explicitně (resp. genitiv časový) je přístup nastíněný P. Karlíkem (1998, 122). Z tvrzení v „anotačním manuálu“ to není naprosto zřejmé, ale lze mít za pravděpodobné, že autoři, přihlížející tak jako Karlík daleko více k syntaktické stránce problému, genitiv časový za genitiv adnominální považují.

Funktor APP (appurtenance) je podle autorů (2005, 552) funktor pro volné doplňkové substantiv označující osobu nebo věc, ke které je osoba nebo věc vyjádřená řídicím substantivem ve vztahu přináležitosti. Doplňkové s funktorem APP je vyhraněno sémanticky. Označuje v širokém významu přináležitost jedné osoby nebo věci k druhé. Pomocným kritériem je tu parafráze „X má Y“, kde X je doplňkové s funktorem APP a Y je jeho řídicí

---

⁶⁵ Srov. s tím případy typu: *Právě se chystám přeložit do češtiny ten dopis managementu*, kde genitiv značí význam „dopis zadaný managementem k přeložení“, kdežto dativ značí význam „já překládám dopis, který následně pošlu managementu“.

substantivum (vztah přináležitosti může, ale nemusí být vzájemný), srov. *otec dítěte* (= *otec má dítě, dítě přináleží k otci*).

Volné doplnění s funktoem APP je podle autorů (2005, 553) ve valenčních rámcích substantiv označujících příbuzenské vztahy osob (a substantiv jim blízkých) doplněním obligatorním. Vyjádření příslušnosti osoby k nějakému celku, instituci (označení tohoto celku), např. *příslušník armády* apod. Volné doplnění funktoem APP je ve valenčních rámcích některých substantiv označujících příslušnost doplněním obligatorním. Vyjádření příslušnosti osob k nějakému celku, instituci (označení těchto osob), např. *tým brankářů* apod. Označení nositele nějaké (fyzikální, matematické, charakterové aj.) vlastnosti (vyjádřené řídicím slovem), např. *úroveň ubytování* apod.

Nositel vlastnosti je u některých substantiv chápán jako označující různé vlastnosti předmětů a osob jako valenční doplnění (2005, 554). Vyjádření vztahu vlastnictví (označení vlastníka předmětu), např. *dům mého otce*, vyjádření vztahu mezi částí a celkem (označení celku), např. *střecha domu*, vyjádření přináležitosti v širokém smyslu (u abstraktních výrazů), např. *auto roku*.

Genitiv explikativní je podle autorů (2005, 763) takový výraz v genitivu, který rozvíjí obecné rodové jméno užším jménem druhovým; přičemž platí následující transformace: *trest smrti* ← *smrt je (druhem) trest(u)*. Pomocné kritérium pro určení genitivu explikativního: Genitiv explikativní lze nahradit nominativem jmenovacím, např. *titul univerzitního profesora* – *titul univerzitní profesor* apod. Pokud lze potenciální explikativní genitiv nahradit nominativem, jedná se o explikativní genitiv. Každý explikativní genitiv však podle autorů (2005, tamtéž) nominativem nahradit nelze; například právě *trest smrti* (nelze: *trest smrti*). Ukazuje se, že mezi genitivem explikativním a některými valenčními genitivy je velmi neostrá hranice, do budoucna je proto podle autorů třeba zpřesnit kritéria pro jednotlivé typy, stejně jako u mnoha dalších popisovaných jevů.

Uzly reprezentující přivlastňovací adjektiva utvořená od vlastního jména osoby, které jsou součástí názvu, mají funktoem RSTR (2005, 791). Podobně uzly reprezentující vlastní jméno v genitivu (alternující s přivlastňovacím adjektivem) nebo i některá obecná jména v genitivu, která nesou význam „na počest, na památku“ a která jsou součástí názvu, mají funktoem RSTR – tyto výrazy by tedy bylo možno prohlásit za genitivy dedikační, např. *Divadlo Járy Cimrmana*, *Sídlíště Antala Staška* apod. Nemá-li genitiv jména, který je součástí názvu, význam „na počest, na památku“, může mít i jiný funktoem; např. *Organizace spojených národů*.

Posesivní adjektiva s významem „na počest, na památku“ je podle autorů (2005, tamtéž) třeba odlišit od posesivních adjektiv s významem funktoem APP (vlastník nazvaného

objektu), a od přivlastňovacích adjektiv s významem funktoru AUTH (tvůrce nazvaného objektu), která nejsou součástí názvu, např. *Proti všem – román Jirásků* (2005, 792). Tento přístup vůbec jako jediný považuje za noremní vyjádření genitivu autorského bez křestního jména autora, proti čemuž se zásadně staví např. Svozilová (2000, 49) a jako úkaz běžný, avšak zatím nenoremní, jej uvádí PMČ (2000, 506).

4.2.2.1 Korpusová analýza

Protože v případě sémantické třídy „genitiv autorský“ převažuje spojení *román* + jméno a příjmení autora, rozhodli jsme se korpusové analýze podrobit právě podobné kolokace a zjistit, zda je vynechávání křestního jména autora opravdu tak běžnou záležitostí, jak se tvrdí ve výše citované literatuře. Jednou ze zajímavostí, na které jsme během komparování jednotlivých výkladů o tzv. genitivu autorském narazili, bylo to, že jako prototypické příklady této sémantické třídy jsou v jazykových příručkách vždy uváděny „produkty“ mužských autorů – s příkladem, ve kterém by figurovalo ženské jméno, jsme se nesetkali ani jednou.

Jako první jsme v korpusu SYN2005 vyhledávali spojení substantiva *román* s ženským jménem v genitivu, přičemž jsme obdrželi 41 výskytů. Při zadání stejného substantiva, avšak s požadavkem na genitivní tvar mužského jména, jsme obdrželi 414 výskytů, tedy desetkrát více, což podkládá zjištěnou skutečnost, že se v případě genitivu autorského nevolí jako prototypický příklad spojení apelativa s ženským jménem, ale s mužským. Zajímavá je další vysledovaná skutečnost, totiž že poměr výskytů substantiva *román* ve spojení pouze s příjmením, bez uvedení jména křestního, je 4:3 „ve prospěch“ genitivních tvarů jmen mužských, což je při celkovém desetinásobném výskytu spojení *román* s tvarem mužského jména v genitivu rozdíl nepatrný.

Při zkoumání stejného jevu v korpusu SYN2006pub jsou dosažené výsledky markantnější. Ve spojení substantiva *román* s tvarem ženského jména v genitivu jsme obdrželi 192 výskytů, při dotazování na spojení se jménem mužským jsme došli k číslu 2630. Vzhledem k dosaženým statistikám je opět zajímavé sledovat výskyty substantiva *román* ve spojení pouze s příjmením: v případě genitivních tvarů jmen ženských jsme napočítali 16 výskytů, u jmen mužských jsme došli pouze k osmi výskytům. Ač je tedy spojení substantiva *román* s tvarem ženského jména v genitivu jevem daleko méně vídaným než v případě jmen mužských, je počet výskytů s vynechaným křestním jménem v případě žen – autorek dvojnásobný.

Celkově je tedy možno říct, že elidování křestního jména autora (ať už mužského, nebo ženského pohlaví) je v psaných projevech podle korpusu jevem zatím periferním. Tento jev je

ale daleko běžnější v jazycích jiných, jako je např. ruština, kde spojení typu *básně Lermontova* je zcela uzuální, zcela jistě frekventovanější než vyjádření pomocí adjektiva (v češtině vyjádření pomocí inkongruentního atributu konkuruje kromě vyjádření adjektivního i forma: *básně od Lermontova*; srov. k tomu Bauer – Mrázek – Žaža v Příruční mluvnici ruštiny (1979, 294). Dalším zajímavým poznatkem je také to, že podle našich zjištění v jazykových příručkách dochází k jakési „diskriminaci“ genitivních příkladů, ve kterých by figurovala jména ženského rodu.

Přístup reprezentující pražskou závislostní syntax nabízí spoustu otázek k dořešení, je však jistě přínosný již jen tím, že se snaží na rozdíl od většiny dosud uvedených přístupů postupovat primárně syntakticky a přináší tak odlišný náhled na problematiku popisu genitivu adnominálního. Platnost jednoho tvrzení, konkrétně elidování křestního jména autora u tzv. genitivu autorského typu *román Aloise Jiráska*, se nám pomocí korpusové analýzy potvrdit nepodařilo, zabývat se podrobně všemi tvrzeními, která se dotýkají genitivu adnominálního, by však bylo nad rámec této práce. Dalším důvodem, proč nepodrobit tento syntaktický manuál detailnějšímu rozboru, je ohlášené brzké vydání manuálu nového s řadou doplnění a korekcí.

4.3 Problematika deverbativních transformací

Deverbativní transformace⁶⁶ v mluvnicích a jiných jazykových příručkách jsou znázorňovány zásadně na příkladech nereflexivních (srov. např. často uváděný prototyp genitivu subjektového: *Mistr Jan Hus kázal* → *Kázání Mistra Jana Husa* nebo genitivu objektového: *Upálili Mistra Jana Husa* → *Upálení Mistra Jana Husa*)⁶⁷. Nás však zajímalo, jak se při nominalizaci chovají reflexivní formy slovesné, např. typ *učit se*, protože jsme při excerpci dat zjistili to, že význam výrazu *učení se* je v určitých kontextech realizován výrazem *učení*. V naší úvaze jsme se pokusili o nalezení podobně se chovajících deverbativních transformací s cílem stanovit obecné zákonitosti právě u těchto procesů. Materiálem nám byla data z ČNK, konkrétně ze subkorpusů SYN2005 a SYN2006pub.

Pokud u slovesa *učit se* elidujeme klitikon *se*, sloveso mění význam z *učit se něčemu/něco* na *učit někoho něčemu/něco*. Tentýž posun ve významu by měl nastat také při elidování *se* ve výrazu *učení se*. Forma s elidovaným klitikem *se* byla však zachycena i v případech, kde z širšího kontextu jasně vyplývalo, že význam odpovídá *učit se něčemu/něco* namísto *učit někoho něčemu/něco*. Analyzovali jsme data získaná ze subkorpusů SYN2005 a SYN2006pub po zadání dotazu na spojení substantiva *učení* nejprve s bezprostředně následujícím dativem libovolného substantiva, příklad je uveden níže:

...ročníky . Druhý " záskok " do učitelského řemesla s tím není možno vůbec srovnávat . Tu jsem měl před sebou děti od šesti let , které ještě neuměly číst , do patnácti , " pubertáky " , kteří považovali **učení mateřštině** za zbytečnou , obtížnou otravu . Podporovali je v tom pilně jejich průvodci z Valky , poštívali je proti nám , jak jen mohli . Kdežto v uprchlickém táboře jsem mohl jako " učitel " zaznamenat přece jen úspěchy... (SYN2005)⁶⁸

Případ s vazbou *děti se naučí jazyku* vede k úvaze, že transformáty s neshodným přívlastkem v dativu by mohly mít svůj základ v objektu stejného pádu a na genitivní neshodné přívlastky by se přednostně transformovaly objekty v akuzativu – toto zjištění jsme však zatím neověřovali.

...Navíc jsou ve vývoji dětí kritická období, kdy deprivace nebo zanedbání některých potřeb může omezit jejich pokroky, nedojde - li včas k potřebnému zásahu. Zdá se, že většina učení v dětství je, stejně jako **učení jazyku**, vcelku pasivní záležitostí. Například ještě dříve, než **se děti naučí jazyku**, naučí se tomu, čemu psychologové říkají hranice vlastního já. Je důvod k víře, že novorozenec nedokáže rozlišit sebe od světa. Během... (SYN2005)

V takových případech spojení výrazu *učení* s genitivem substantiva, jako příklad uvedený níže, je elidování klitika *se* podle našeho mínění způsobeno tím, že v těsné blízkosti sledovaného jevu se nachází tvar slovesa *stávat se* a výskyt dvou klitik *se* oddělených pouze jedním slovním tvarem byl pisatelem hodnocen jako stylisticky neadekvátní.

⁶⁶ Např. při popisu genitivu adnominálního, viz k tomu zejména „brněnské“ Skladby (spisovné) češtiny 1980, 1986, 1998 nebo Karlík 1998.

⁶⁷ Čechová a kol. (1996, 144) aj.

⁶⁸ Příklady excerpované z ČNK neprošly jazykovou ani grafickou úpravou.

...jim to pocitu důležitosti. Začínáme - li vyučovat třídu, kde se žáci navzájem neznají nebo kterou učitel nezná, můžeme se naučit jména žáků mnoha různými způsoby . Některé jsou relativně účelové a přímočaré , při některých **se učení jmen stává** zábavnou hrou . 1 . Úkol **naučit se jména** . Požádejte žáky , aby zjistili a zapamatovali si co nejvíce jmen buď tak , že půjdou za ostatními a navzájem se představí , nebo že si přečtou jejich jmenovky... (SYN2005)

Tendence k inerci mluvidel nebo snaha o pouhé zkrácení formy, tak jako se to děje např. při elizi nebo haplologii a také postavení dalšího *se* patřícího k jinému slovesu zapřičiňují to, že namísto tvaru *učení se* nacházíme v jistých kontextech tvar *učení*. Lze mít za pravděpodobné, že k elidování dochází mj. proto, že (sebe)referenční funkci plní v kontextu jiné kohezivně-koherentní prostředky (výrazy v uvedených příkladech podtržené), jako např. reflexivní tvar slovesný ve větě předcházející nebo následující za větou obsahující deverbativní substantivum bez klitika *se/si*. Zarážející je na první pohled počet výskytů, které jsme nakonec mohli uvažovat jako relevantní pro náš výzkum. Většinu dat totiž tvořily případy, u kterých kvůli pádové homonymii nebylo možné přesně stanovit, zda jde o objekt v dativu nebo v genitivu, a proto byly z analýz vyloučeny. Pro představu uvádíme dvě konstrukce vyexcerpované z ČNK, u kterých kvůli pádové homonymii nelze rozlišit, zda se neshodný přívlástek *tenisu*, resp. *zpěvu* nachází v genitivu nebo v dativu:

...stránkách. Vyprávěl jsem již svou zkušenost s **učením se tenisu**. V dospívání jsem hrál tenis docela slušně...
...senzitivní fáze je zpěv ireverzibilně fixován. **Učení se zpěvu** vlastního druhu je v přirozených podmínkách...

Obdobná situace nastává u slovesa *zkoušet* a jeho varianta se zvratným osobním zájmenem *si*, resp. deverbativní substantiva *zkoušení/zkoušení si*. Význam výrazu *zkoušení si* (SSČ – význam 1.)⁶⁹ je odlišný od téhož deverbativního substantiva bez klitika *si* (význam 2.)⁷⁰. Jak v subkorpusu SYN2005, tak v subkorpusu SYN2006pub nebyl nalezen žádný výraz *zkoušení si* s významem typu *zkoušet si něco* (na sebe/na sobě) apod. Vždy totiž patřilo ono klitikon *si* k jinému slovesu. Infinitivní tvar slovesa *zkoušet* s bezprostředně následujícím klitikem *si* a genitivem substantiva ve významu *zkoušet si něco* (na sebe) nalezen byl, ač v řádu jednotek. Po vzoru analýz předchozích dvou deverbativních transformací jsme prověřili, zda se účastní slovesný tvar *zkoušet si* procesu deverbativní transformace, přičemž při nominalizaci dochází stejně jako v předchozích dvou případech k elidování klitika *si*.

Excerpce dat ukázala, že tentokrát se jedná o daleko frekventovanější jev než u předchozího sledovaného jevu *opakování (si)*. V subkorpusu SYN2005 bylo 10 ze 151 výskytů *zkoušení* + genitiv substantiva s významem *zkoušet si něco* (na sebe), v subkorpusu

⁶⁹ resp. význam 2. u slovesa *zkoušet*: „zkouškou se o něčem přesvědčit, vyzkoušet“ (SSČ, 568-569).

⁷⁰ „zjišťovat a hodnotit vědomosti, znalosti, schopnosti (zprav. žáků)“ (SSČ, 568).

SYN2006pub bylo z 205 výskytů *zkoušení* + genitiv substantiva dokonce 37 ve významu *zkoušet si něco* (na sebe).

V subkorpusech SYN2005 a SYN2006pub byly nalezeny tyto případy výrazu *zkoušení* s bezprostředně následujícím genitivem substantiva, vzhledem ke kontextu ve významu *zkoušení si něčeho*:

...mu přišel opravdu draho , neboť přišel o majetek za šest a půl tisíce korun . Další oběť , 36letá žena ze Sokolova , byla zase okradena při nakupování na Borských polích . V jednom butiku se pravděpodobně plně oddala **zkoušení oděvů** a šikovný zloděj jí přímo ze zkušební kabinky vzal kabelku . Do ztrát tak mohla zapsat dva mobilní telefony , peníze , doklady , platební karty a další drobnosti , vše za téměř 11 tisíc korun . " Neopatrnost tak... (SYN2005)

...do Kosova . Žena přišla o šedesát tisíc korun Z l í n - O kabelku s šedesáti tisíci korunami , doklady , elektronickým diářem a dvěma zlatými řetízky přišla v jednom z obchodů ve Zlíně sedmadvacetiletá žena . Při **zkoušení oblečení** v butiku v centru města *si* totiž kabelku položila v kabině na podlahu . Tam ji v nestřeženém okamžiku sebral neznámý zloděj . Z auta zmizel letecký navigační přístroj Z l í n - Přístroj pro leteckou navigaci ukradl neznámý... (SYN2006)

Ve výše uvedených případech je elidováno klitikon *si* a význam *zkoušení něčeho/někoho* by měl korespondovat s významem 2. uvedeným v SSČ. Po přihlédnutí ke kontextu však zjistíme, že se jedná o význam 1., tudíž je možné považovat elidování klitik *si* za význam modifikující.

Lze mít za pravděpodobné, že k elidování dochází opět mj. proto, že (sebe)referenční funkci plní v kontextu jiné kohezivně-koherentní prostředky, jako např. reflexivní tvar slovesný ve větě předcházejících nebo následující za větou obsahující deverbativní substantivum bez klitika *se/si*.

V této části jsme pouze poukázali na problémy, které vznikají při složitějších typech deverbativních transformací (nominalizací), konkrétně jak se při tomto procesu chovají reflexivní klitika *se/si*. Objasnění uvedených procesů by se mělo stát předmětem dalších výzkumů.

Jelikož kritická komparace publikací analyzovaných v oddíle 4 je hlavním tématem naší práce, přistoupíme k ní až v závěrečném oddílu 6.

5 Popis genitivu adnominálního v jiných jazycích

V této části práce nejprve přiblížíme uchopení genitivu adnominálního ve dvou jazycích blízkých svou flektivností češtině, Mikovým popisem pádu ve slovenštině a výkladem genitivu adnominálního pro ruštinu v Bauer – Mrázek – Žaža 1979. Tyto dva popisy budeme konfrontovat s pojetím adnominálního pádu v Mluvnici angličtiny na pozadí češtiny.

5.1 Genitiv adnominální v rámci Mikovy pádové koncepce

Mikovo uchopení popisu pádového systému jsme nastínili již v kap. 2.5. Nyní přiblížíme konkrétně jeho nazírání genitivu adnominálního. Genitiv obecně podle Mika (1962, 142) vyjadřuje primárně vztah příslušnosti, k čemuž má podle autora ze všech pádů nejlepší dispozice, protože dativ by označoval vztah příliš volný, nominativ, akuzativ a instrumentál zase až totožnost dvou entit (např. *chudák Mišo*).

Genitiv adnominální je gramaticky charakterizován jediným příznakem, postavením při jiném substantivu, které je mu nadřazené a které si ho žádá jako fakultativní doplnění. Podle Mika (1962, 143) tu můžeme hovořit o fakultativní intenci substantiva⁷¹. Základním druhem genitivu adnominálního je genitiv příslušnosti a z něj jsou poté odvozeny genitivy ostatní: genitiv nositele děje/patientu, genitiv vlastníka, genitiv druhové příslušnosti, genitiv druhu, vlastnosti a míry, genitiv obsahu, měřeného obsahu a genitiv množství.

Zajímavou subkategorií genitivu příslušnosti je u Mika (1962, 144) „genitiv priezvisk“ (např. *Juro Psoťnych*), což se v českém jazyce uplatňuje pouze v některých nářečních oblastech (srov. k tomu Šipková 1993, 72). V případě, že ve východiskové vazbě může být jak přechodné tak reflexivní sloveso, jde podle autora (1962, 148) o neutralizaci: např. *rozvoj průmyslu (rozvíjet průmysl, průmysl se rozvíjí)*. U genitivu vlastník/vlastnictví je podle Mika (1962, 148-149) pravidlem možnost predikace, např. *Čí je tento dom? Je to dom môjho strýka. Čí je to obraz (koho znázorňuje) – obraz Jána Smoly*. Holý genitiv singuláru maskulina a feminina životného lze převést na posesivní adjektivum (kromě těch s příponou *-yně*: *advokát žalobkyně*).

Zřídka je podle Mika (1962, 152) u tohoto genitivu vložena částice jako: *jeho úděl ako človeka nebol nijak na závidenie*. Zajímavé je podle našeho názoru zjištění, že s vkladnými částicemi se při popisech genitivu adnominálního v českých příručkách vůbec nepočítá, ač se zcela jistě vyskytuje nejen ve sféře mluveného jazyka, ale také psaného. Genitiv druhové příslušnosti je oproti ostatním genitivům příznakový – těžko jej odlišit od genitivu příslušnosti

⁷¹ Miko však nepoužívá pojem „intence“ ve významu „sémantické doplnění predikátu na rovině analytické“ (viz např. Lotko 2003, 50).

(*zápach hniloby* nevypadá jako genitiv druhový, ale je: *hnilobný zápach*). V případě genitivu druhu se podle autora (1962, 154) podřazené substantivum může stát apozicí nadřazeného výrazu, např. *Tato akce sběru surovin bude dlouhá => tato akce, sběr surovin, bude dlouhá*.

Tak jako popis jiných pádů, je i pojetí genitivu, konkrétně adnominálního, v Mikově koncepci řešeno v souladu se snahou vymezit invariantní význam prostých pádů, resp. určit základní význam daného pádu a z něj teprve ostatní dílčí významy vyvozovat. Pokud je to realizovatelné, snaží se také částečné významy daného pádu uspořádat do binárních opozic, v nichž jeden člen vykazuje oproti druhému členu jistý příznak.

5.2 Příruční mluvnice ruštiny

Užívání genitivu v češtině a v ruštině je podle autorů této mluvnice (Bauer – Mrázek – Žaža 1979, 293) v obou jazycích značně rozrůzněné a přitom vzájemně dost odlišné, hlavně co se týká frekvence jednotlivých typů. Obecně lze říci, že se genitivu v češtině užívá ve větší míře než v ruštině, což platí zejména o genitivu posesivním, záporovém a srovnávacím.

Tak jako v češtině i v ruštině je podle autorů (1979, 260) genitiv primární formou vyjádření inkongruentního atributu. Ten vyjadřuje 1) příslušnost v nejširším slova smyslu, a to vlastnictví, původství a příslušnost. Ruština využívá inkongruentní atribut daleko víc než čeština – *pomník Puškina* (ruš.)/*Puškinův pomník* (češ.). Česká posesivní adjektiva mají sice v ruštině svůj protějšek, ale ten lze užít spíše v hovorovém stylu. Dále vyjadřuje 2) činitele děje obsaženého v dějovém substantivu (genitiv subjektový); 3) vyjadřuje předmět děje obsaženého v dějovém substantivu (genitiv objektový). V případech, kdy už by G nebyl zcela významově (mohl by být chápan jako podmětový-subjektový) jasný (slovesa citu) ustupuje tedy G dativu (s předložkou většinou); 4) vyjadřuje nositele vlastnosti (genitiv nositele vlastnosti) (1979, 261); 5) vyjadřuje celek, z něhož se bere nějaká část nebo celek k nějaké části (genitiv celkový, např. *otep sena*); 6) vyjadřuje vlastnost (jakost, barvu, rozměr, látku, věk; genitiv vlastnosti). Bývá téměř vždy rozvit dalším kongruentním atributem. V češtině se podle autorů tento atribut vyskytuje v omezené míře, spíše bude např. *odborník s vysokou kvalifikací*, než (rus.): *odborník vysoké kvalifikace*⁷²; 7) vysvětluje obsah slova, které je jeho řídicím členem (genitiv explikativní). Podle autorů (1979, 262) se namísto tohoto typu genitivu v češtině více objevuje pád předložkový nebo atribut kongruentní – vlivem překladů z ruštiny se však začíná prosazovat i v češtině.

---

⁷² Srov. s tím ale podivné: pizza s nejlepší kvalitou; bezpředložkové vyjádření by mělo vyjadřovat silnější, trvalejší spojitost

V kapitole o genitivu pak autoři (1979, 293) poukazují na to, že se v ruštině můžeme setkat s některými typy genitivů, které jsou prakticky totožné se svými českými ekvivalenty, jsou to: genitiv celkový, genitiv subjektivní, genitiv množství a látky.

Mírné odchylky lze v rámci genitivu adnominálního vyzorovat u genitivu explikativního, genitivu vlastnosti a genitivu subjektivního, což je podle autorů dáno jednak územím, jednak skladebným pojetím věcného obsahu a někdy také lexikálními rozdíly. Obligatorním je genitiv posesivní, kterého v češtině užíváme obvykle pouze tehdy, když osoba, které přivlastňujeme, není označena pouhým substantivem (*chování našeho Pavla*). Autoři však také upozorňují na případy tzv. druhového přivlastňování (povinnosti učitele, učitelovy povinnosti, povinnosti našeho učitele) a na případy, kdy se od substantiva posesivní adjektivum netvoří (*domek krejčího*).

Genitivu posesivnímu je blízký genitiv původce (*Lermontovovy básně*); v ruštině se tento typ genitivu nachází podle autorů (1979, 294) i tam, kde mívá čeština genitiv předložkový (*kvartet D-dur P. I. Čajkovského*).

Jak jsme v krátkém přehledu naznačili, je pojetí genitivu adnominálního v jistých bodech velmi blízké pojetím v češtině a ve slovenštině. Oproti češtině využívá ovšem ruština genitivu (nejen) adnominálního v daleko větší míře. Obecně lze říci, že vliv ruštiny na češtinu v druhé polovině minulého století může být jednou z příčin 1) ústupu genitivu adverbálního a především 2) progresivity genitivu adnominálního.

5.3 Tzv. adnominální pád v Mluvnici angličtiny na pozadí češtiny

Podle Duškové (1994, 88) je gramatická kategorie pádu v jazycích jako čeština reprezentována substantivní flexí. Jednotlivé členy pádového paradigmatu vyjadřují různé syntaktické vztahy vzhledem k predikativnímu slovesu (nominativ je pád podmětu, akuzativ přímého předmětu apod.) nebo vzájemné vztahy mezi větnými členy realizovanými substantivy (např. *střecha domu, zasažení bleskem* apod.).

Vedle tohoto pojetí kategorie pádu, které vychází z formálních paradigmatických obměn substantiva ve flektivních jazycích, se podle autorky (1994, tamtéž) nověji objevilo pojetí sémantické, kde se pády nahlíženy jako hloubkové syntaktické vztahy, které mohou být realizovány nejen flexí, nýbrž i předložkami a slovosledem. V tomto pojetí, známém jako pádová gramatika, se o pádech pojednává jako o sémantických rolích jmen; jednotlivé pády vyjadřují pojmy jako agentiv, objektiv, instrument, zdroj apod., tj. sémantické role substantivních větných členů.

Ve srovnání s rozvinutou flexí českého substantiva je podle Duškové (1994, tamtéž) anglický pádový systém chudý. Skládá se pouze ze dvou tvarů, obecného, např. *father (otec)*,

a tvaru homofonního s názvem plurálu, tj. sykavkového zakončení s třemi výslovnostními alomorfy [s], [z], [iz], odlišeného v pravopise pomocí apostrofu: *father's*, např. *father's house* (*otcův dům, dům otce*). Tento tvar byl původně genitiv, avšak v současném jazyce zůstaly zachovány jen některé z genitivních funkcí. Protože může pouze určovat nebo modifikovat substantivum, je vhodnějším názvem adnominální pád. Adnominální pád bývá často označován jako posesivní forma, neboť má především funkci, která ho spojuje s posesivními zájmeny, srov. *John's innovation* (*Johnova inovace*) – *his innovation* (*jeho inovace*).

Adnominální pád se klade před substantivum, čímž se liší od genitivu *s of*, srov. *The earth's origin – the origin of earth* (*vznik země*). Podle autorky (1994, 89) má tedy vzhledem k řídicímu substantivu stejné postavení jako modifikující adjektivum. S adjektivem má též společnou funkci přívlastku v případě, že je vyjádřen generickým substantivem, např. *Girls interests are rarely fixed*. (*Dívčí zájmy jsou zřídka ustálené*). Je-li adnominální pád vyjádřen generickým substantivem, má funkci determinátoru, srov. *His wife's relations – the relations of his wife* (*příbuzní jeho ženy*)⁷³.

Z funkčního hlediska tedy podle Duškové (1994, tamtéž) vyvstává otázka, je-li možné uvažovat o substantivu. Pro nahlížení adnominálního pádu jakožto substantivního svědčí tyto rysy:

- a) adnominální pád rozlišuje alespoň u některých substantiv tvar singuláru a plurálu, srov. *our child's progress at school* (*pokrok našeho dítěte ve škole*) – *our children's progress at school* (*pokrok našich dětí ve škole*) může být modifikován adjektivem (zatímco adjektivum se modifikuje nebo intenzifikuje adverbiem), např. *a young girl's ideas* (*ideály mladé dívky*). Adjektivum před spojením substantiva s adnominálním pádem může ovšem patřit i k řídicímu substantivu, srov. *a red doll's cap* (*červená čepička pro panenku/čepička červené panenky*) vs. jednoznačné *a red cap for a doll*.
- b) determinátor u sousloví adnominálního pádu a řídicího substantiva patří většinou k adnominálnímu pádu. Tak je tomu vždy, má-li adnominální pád funkci determinátoru, např. *one man's gain means another man's loss*. (*Zisk jednoho člověka znamená ztrátu pro druhého*). Jak ukazuje genitiv *s of* (*the gain of one man, the loss of another man*) patří *one* a *another* k *man's*. Vazba *s of* rovněž demonstruje náhradu determinátoru řídicího substantiva *the gain/loss* adnominálním pádem. Podobně v případě *John's*

---

⁷³ Generický a negenerický adnominální pád se často liší přízvukem. Adnominální pád v generické funkci má tendenci stát se nositelem hlavního přízvuku celého sousloví, srov.

a doctor's degree – hodnost doktora, kdežto v sousloví s negenerickým adnominálním pádem mají obě substantiva stejně silný přízvuk: *my mother's ring – prsten mé matky*. Proto spojení *a girl's voice* bývá dvojnásobné jen v psaném jazyce. Ve významu dívčí hlas se uplatňuje první přízvuková struktura, ve významu „hlas nějaké dívky“ druhá (89).

choice (*Janova volba, volba Jana*) jde o to, že vlastní jméno realizující adnominální pád je bez členu, srov. *the choice of John*. Stejné determinační vztahy mohou být i u adnominálního pádu, který má funkci atribut (modifikátor, druhové adjektivum), srov. *a father's pride = the pride of father* (*otcova pýcha*). O příslušnosti neurčitého členu k adnominálnímu pádu svědčí podle autorky (1994, tamtéž) zejména sousloví s neurčitou determinací, v nichž je řídicí substantivum nepočitatelné a nepřipouští neurčitý člen, např. *a boy's courage* (*chlapecká odvaha*) – *the courage of a boy*, nikoliv **a courage of a boy*. Naproti tomu ve spojeních jako *a student's comitee* (*studentský výbor*), *a men's club* (*pánský klub*), *a women's institute* (*ženský ústav*) patří člen podle autorky (1994, 90) k řídicímu substantivu, neboť neurčitý člen není u plurálu možný, srov. *a comitee for/of students*.

- c) Vedle přívlastkového adnominálního pádu někdy existuje (více či méně) synonymní vyjádření adjektivem, srov. *a father's love = paternal love* (*otcovská láska*), *a mother's care = maternal care* (*mateřská péče*). Také tyto případy ukazují na substantivní charakter adnominálního pádu na rozdíl od adjektiva.

Naproti tomu o oslabení substantivní povahy adnominálního pádu svědčí podle Duškové (1994, tamtéž) postavení⁷⁴, nerozlišení singulárního a plurálního tvaru⁷⁵ u všech substantiv tvořících pravidelný plurál na *-(e)s* a příponový (až aglutinační) charakter sufixu 's, který lze připojovat nejen k jednotlivým slovům, ale i celým souslovím.

Dalším rysem adnominálního pádu svědčícím o přehodnocení jeho původní genitivní funkce je podle autorky (1994, 92) omezenost jeho tvoření. Tvoří se především od jmen osob, a to jak od jmen vlastních, tak obecných: *Shakespeare's last play* (*Shakespearova poslední hra*), *the shoemaker's son* (*ševcův syn*), jako obecná jména se chovají i kolektiva: *parliament's decison* (*rozhodnutí parlamentu*). Se zvláštním typem adnominálního jména osoby s elipsou řídicího substantiva se setkáváme v případech, kdy řídicí substantivum označuje byt, kostel, palác, nemocnici apod. (*at St. Paul's – v katedrále svatého Pavla*).

Z ostatních sémantických tříd tvoří adnominální pád vyšší živočichové: *a lion's rour* (*řev lva*), dále substantiva, která připouštějí personifikaci, tj. jména světadílů, zemí, měst aj. *Afrika's largem desert* (*největší poušť Afriky*), *the moon's orbit* (*dráha měsíce*). Mimo personifikaci se adnominálního pádu užívá u substantiv označujících časová období, např. *today's newspaper* (*dnešní noviny*). Adnominálního pádu se podle autorky (1994, 93) dále užívá v některých více či méně ustálených spojeních (*s end, Worth, throw* aj.): *at arm's length* (*na délku paže*).

⁷⁴ Před řídicím substantivem jako u adjektiva.

⁷⁵ V mluveném jazyce.

Adnominální pád má podle Duškové (1994, tamtéž) nejčastěji význam posesivní, tj. vyjadřuje vůči řídicímu substantivu vztah vlastnictví, který lze parafrázovat pomocí *have*: *Mr. Newman's secretary* (*sekretářka pana Newmana – pan Newman má sekretářku*). Vedle toho vyjadřuje různé jiné genitivní vztahy. Vazba jako *our guest's arrival* (*příjezd našeho hosta*) obsahuje genitiv podmětový (*náš host přijel*), *the chairman's election* (*zvolení předsedy*) obsahuje genitiv předmětový (*zvolili předsedu*), případy jako *Janne's letter* (*Janin dopis*) obsahují genitiv původce

5.4 *Shrnutí*

Situace ve slovenštině je, jak ukázal Miko (1962), v některých případech podobná jako v moravských nářečích (srov. Šipková 1993). Pojetí genitivu adnominálního v ruštině, i když jen krátce nastíněné, se do značné míry s českým i slovenským popisem shoduje. Z pohledu současného stavu genitivu adnominálního je ruština zajímavá tím, že se podílela na ústupu genitivu adverbálního v češtině právě adnominálními konstrukcemi. V ruštině se také daleko více prosazuje genitiv adnominální tam, kde mu v češtině konkurují prostředky jiné, např. předložkový instrumentál, srov. čes. *odborník s vysokou kvalifikací* proti konstrukci typické ruské pro ruštinu *odborník vysoké kvalifikace* apod.

Angličtinu jsme vybrali jako příklad neflektivního jazyka, a můžeme konstatovat, že popis genitivu adnominálního (zde tzv. adnominálního pádu) je v angličtině uchopen do značné míry jinak, než je tomu v češtině, slovenštině nebo v ruštině. Angličtina jakožto jazyk neflektivní podle našich očekávání volí snadnější popis než jazyky flektivní (jako čeština, ruština, slovenština ad.). Popis různých sémantických tříd genitivu adnominálního (posesivní, původce děje,...) je pouze nastíněn, největší část je věnována tzv. generické specifikaci (srov. i v 4.1.8.1) a konkurenci adnominálního pádu s prostředky jinými (např. relační adjektivum; podobně i v 3.3). Z pohledu češtiny je rovněž zajímavá omezenost tvoření adnominálního pádu pouze na vybrané třídy substantiv.

6 Závěr

V pojetích genitivu adnominálního u F. Bartoše a V. Zikmunda můžeme vidět, že po vzoru starších prací začleňují popis kategorie pádu do nauky o větě, s čímž do jisté míry koresponduje ještě mluvnice J. Gebauera. U posledně jmenovaného autora však již spatřujeme takové členění jednotlivých genitivů do sémantických tříd, na které navazují takřka všechna novější pojetí, zejména Mluvnice spisovné češtiny F. Trávníčka. F. Kopečný se ve své skladbě z hlediska genitivu adnominálního zabývá především genitivem partitivním, přičemž v genitivu vidí více než jeden pád. Další novum je jeho členění pádů na syntaktické a nesyntaktické.

Největší přínos Novočeské skladby V. Šmilauera tkví v bohatství příkladového materiálu, podobně jako je tomu u J. Gebauera, na něhož Šmilauer navazuje nejen obsahově, ale i metodicky postulováním různorodých sémantických tříd genitivu adnominálního. Šmilauer však na Gebauera navázal i prototypickými příklady jednotlivých genitivů adnominálních, které však více než čtyřicet let od vydání Gebauerovy práce působí mnohdy zastarale. Šmilauer také do jisté míry Gebauerovo třídění reviduje, především co se týká genitivu subjektového/objektového. Z pozdějších přístupů měla práce V. Šmilauera značný vliv především na P. Karlíka (1998). V pracích Bauer – Grepl, resp. Grepl – Karlík se poprvé objevuje ucelenější výklad tzv. deverbativních transformací, které se poté uplatnili i dále, např. v koncepci Mluvnice češtiny 2 nebo v Anotaci na tektogramatické rovině pražského závislostního korpusu. Některé pasáže jasně dokladují chronologii vývoje myšlení o genitivu adnominálním, např. primární a sekundární diateze soustavně vyložené vzhledem k odvozování genitivů adnominálních v Karlík (1998). Z hlediska sémantického dochází ve Skladbě češtiny (1998) k ustoupení od některých, dříve (Skladba češtiny 1986) samostatně figurujících, sémantických tříd, jako např. genitiv hebrejský.

Mluvnice češtiny také uplatňuje deverbativní transformace, některé jevy však s jejich pomocí explikovat nedokáže (např. *rytíř ducha* apod.). Pojetí zde nastíněné lze přirovnat k tzv. kognitivnímu popisu, který nenabízí řádné testovací opory. Bez vysvětlení rovněž zůstaly jiné než triviální způsoby deverbativních transformací, o což jsme se, samozřejmě pouze formou nástinu možných řešení, pokusili v kap. 4.3. Dílčí závěry jsou takové, že v jistých případech dochází při procesu deverbativní transformace k elidování reflexivních klitik, čímž se následně změní vyjadřovaná skutečnost. U sledovaných deverbativních substantiv dochází k elidování klitik *se/si* zřejmě ze stejných důvodů, a to 1) uživatel hodnotí deverbativní substantivum s bezprostředně následujícími klitiky *se/si* jako jev knižní; 2) k elidování klitik dochází také z důvodu jazykové ekonomie, kdy uživatel nabude dojmu, že deverbativní substantivum bez klitika se významově neliší od totožného výrazu s klitikem *se/si*; 3) bod 2) podporuje pocit

uživatel, že více než jedno klitikon ve větě je stylisticky neadekvátní, aniž by však uživatel bral v potaz skutečnost, že by se každé klitikon vztahovalo k jinému výrazu.

Mluvnice češtiny 3 obsahuje pojednání o neshodném přívlastku, jehož je genitiv adnominální primární vyjadřovací formou. Vzhledem k dosavadní tradici se zde ustoupilo od tradičního zařazování jednotlivých genitivů asémantických tříd a primárním kritériem se stalo členění na atributy propoziční/nepropoziční, resp. jednovalenční/dvouvalenční .

Karlíkův článek ve SPFFBU (1998) na jednu stranu poukázal na nedostatky sémantického uchopení genitivu adnominálního v historické tradici, vyřešit je ale dokázal jen částečně, některými typy genitivů z uvedeného přehledového katalogu se totiž přestal zabývat. I tak je jeho aktantové/neaktantové pojetí genitivu adnominálního velmi podnětné a zasloužilo by většího rozpracování, především v oblasti genitivů neaktantových. Karlík u Šmilauera vzdvihuje zejména formulace obecných zákonitostí odvozování substantiv ze sloves a adjektiv, kdy se všechny jejich rozvíjející členy mění přívlastky. Anotace na tektogramatické rovině pražského závislostního korpusu se snaží popsat genitiv adnominální v hloubkové rovině, tedy na úrovni participantů. Tento přístup je jednou z možností, kudy by mělo budoucí bádání v této oblasti směřovat. Na druhé straně je však nutno vyvarovat se úplného odhlédnutí od sémantické stránky. Problém lze také spatřovat v roztříštěnosti pojednání o genitivu adnominálním do kapitol, které se zabývají realizací jednotlivých funktořů.

Z katalogu sestaveného P. Karlíkem je zřejmé, že typy v něm uvedené jsou značně heterogenní. Souhlasíme s Karlíkem (1998) v tom, že jednotlivé sémantické třídy jsou vymezeny na základě významových kritérií a případná různost syntaktického chování nominálních výrazů v atributivní syntaktické pozici je pokládána pouze za sekundární činitel, nikoli jako základní (a nejspolehlivější) kritérium, na jehož základě je možné postulovat kategorizaci.

Navrhujeme rovněž primárně vyčlenit genitivity čistě adnominální, tzn. dvě jména po sobě, z nichž to druhé se nachází v genitivním tvaru. Stranou by se tak dostaly případy typu *dům mého otce, zahrada našeho sousedy, dívka černých vlasů* apod.

Další skupinu by pak tvořila spojení jmen, kde se vyskytuje jeden vložený slovní tvar, určitým způsobem specifikující N_{gen} , bez něhož by ani syntagma nebylo noremní, jako jsou případy uvedené výše.

Tato kritéria samozřejmě nemohou postačit k tomu, aby se na jejich základě vytvořil systém klasifikace genitivů adnominálních, mohla by však být považována za kritérium pomocné. Klasifikace genitivu adnominálního by pak podle našeho názoru měla být limitována na spojení dvou jmen jdoucích těsně za sebou, resp. s maximálně jedním vloženým slovním

tvarem, který je v určitých případech nastíněných výše doplněním obligatorním. Uvažovat více než jeden vložený slovní tvar by podle našeho názoru mohlo zamezit průhlednosti při klasifikaci, tzn. mohlo by v určitých případech dojít k zastření původního významového vztahu.

7 Anotace

Příjmení a jméno: Janečka Martin

Fakulta a katedra: Filozofická fakulta, katedra bohemistiky

Název práce: Syntax a sémantika genitivu adnominálního v současné češtině

Vedoucí práce: prof. PhDr. Oldřich Uličný, DrSc.

Počet znaků: 126 475

Počet titulů užití literatury: 54

Počet užitých pramenů: 4

Klíčová slova: pád substantiva – genitiv – genitiv adnominální – inkongruentní atribut – deverbativní transformace – sémantika – syntax

V této magisterské diplomové práci jsme kritické komparaci podrobili gramatické příručky a stati, které nahlízejí problematiku genitivu adnominálního jak ze syntaktického, tak ze sémantického hlediska, a to v rámci pojednání o kategorii pádu i v částech věnovaných realizacím neshodného přívlastku. Kromě češtiny jsme rovněž poukázali na manifestace genitivu adnominálního (adnominálního pádu) v jiných jazycích a provedli komparaci s pojetím v české lingvistické tradici. Pozornost jsme věnovali také jiným formám, které konkurují adnominálnímu genitivu. Centrem našeho zájmu se staly deverbativní transformace, konkrétně případy, u kterých dochází při nominalizaci reflexivních forem slovesných k elidování klitik *se/si* a následkem toho také ke změně významu dané konstrukce. V závěru jsme se pokusili navrhnout směr, kterým by se další bádání v oblasti genitivu adnominálního mělo ubírat.

8 Seznam zkratek

- ČNK – Český národní korpus
ESČ – Encyklopedický slovník češtiny
PMČ – Příruční mluvnice češtiny
PMR – Příruční mluvnice ruštiny
GVV – gramatický větný vzorec
SVV – sémantický větný vzorec
ZVS – základová větná struktura
CBC – The Case Book for Czech
DVA – denominativní vztahové adjektivum
G; gen – genitiv
A; acc – akuzativ
S – substantivum
Adj – adjektivum
V – sloveso (verbum)
N_{nom} – jméno (substantivum) v nominativu
N_{gen} – jméno (substantivum) v genitivu
VF – verbum finitum
G_{pos} – genitiv přivlastňovací
DS – dějové substantivum
PRED – predikátor
NP – nominální fráze
APP – appurtenance (přináležitost)
RSTR – restriction (omezení)
AUTH – author (autor, původce)
sg. – singulár
pl. – plurál
p-tvar – pádový tvar
SSČ – Slovník spisovné češtiny

9 Seznam literatury

- BARTOŠ, F. (1883): *Skladba*. Karel Winiker, Brno.
- BAUER, J. – GREPL, M. (1980): *Skladba spisovné češtiny*. Třetí vydání. Praha, SPN.
- BAUER, J. – MRÁZEK, F. – ŽAŽA, S. (1979): *Příruční mluvnice ruštiny. II, Skladba*. Praha, SPN.
- BĚLIČOVÁ, H. (1982): *Sémantická struktura věty a kategorie pádu*. Praha, Academia.
- BLÁHA, O. (2009): *Funkční stratifikace češtiny*. Olomouc, UP.
- ČECHOVÁ, M. a kol. (1996): *Čeština – řeč a jazyk*. Praha, ISV.
- DANEŠ, F. (1964): *Malý průvodce po dnešní češtině*. Praha, Orbis.
- DANEŠ, F. (1985): *Věta a text*. Praha, Academia.
- DOČEKAL, M. (2004): Formální sémantika adnominálního genitivu. In: *Čeština - univerzálie a specifika*, 5. Praha, NLN, s. 276-287.
- DOKULIL, M. (1958): K otázce morfologických protikladů. *Slovo a slovesnost*, 19, s. 81–103.
- DUŠKOVÁ, L. (1994): *Mluvnice současné angličtiny na pozadí češtiny*. Praha, Academia.
- Encyklopedický slovník češtiny* (2002): Praha, NLN.
- ERTL, V. (ed.) (1926): *Gebauerova mluvnice česká pro školy střední a ústavy učitelské. Díl II., Skladba*. Praha, Československá grafická unie.
- FIEDLEROVÁ, A. (1985): Konkurence genitivu a denominativního vztahového adjektiva v náměštské mluvnici. In: *Práce z dějin slavistiky I*. UK, Praha, s. 45-50.
- GEBAUER, J. (2007): *Historická mluvnice češtiny*, Skladba. Praha, Academia.
- GREPL, M. – KARLÍK, P. (1998): *Skladba češtiny*. Olomouc, Votobia.
- GREPL, M. – KARLÍK, P. (1986): *Skladba spisovné češtiny*. Praha, SPN.
- HAUSENBLAS, K. (1958): *Vývoj předmětového genitivu v češtině*. Praha, ČSAV.
- HAVRÁNEK, B. – JEDLIČKA, A. (1988): *Česká mluvnice*. Praha, SPN.
- HLAVSA, Z. (1975): *Denotace objektu a její prostředky v současné češtině*. Praha, Academia.
- JANDA, L. A. – CLANCY, S. J. (2006): *The Case Book for Czech*. Bloomington, Slavica. Dostupné z: <http://languages.uchicago.edu/casebooks/czech>
- JAKOBSON, R. (1936): Beitrag zur allgemeinen Kasuslehre. *TCLP* 6, s. 240-288. Reprinted in: *Selected Writings, II. Word and language*. Hague, Mouton.
- JANČÁK, P. (1997): Běžná mluva v Praze a její nářeční zázemí. In: DANEŠ, F. a kol.: *Český jazyk na přelomu tisíciletí*, Praha. Academia, s. 200-211.

- JANČÁKOVÁ, J. (1997): Nářečí středočeské obce Dobrovíz u Prahy. In: DANEŠ, F. a kol.: *Český jazyk na přelomu tisíciletí*, Praha. Academia, s. 174-182.
- KARLÍK, P. (1998): Ke klasifikaci genitivu adnominálního. In: *SPFFBU*, Brno, MU, 47, A 46, s. 121-130.
- KOMÁREK, M. (2006): *Příspěvky k české morfologii*. Druhé vydání. Olomouc, Periplum.
- KONEČNÁ, D. (1960): Poznámky k významům „izolovaných“ pádů v současné spisovné češtině. *Slovo a slovesnost*, 21, s. 24–33.
- KOPEČNÝ, F. (1958): *Základy české skladby*. Praha, SPN.
- KOŘENSKÝ, J. (1972): *Komplexní popis výrazové struktury pádu substantiva v češtině*. Praha, Academia.
- KURYŁOWICZ, J. (1949): Le problème du classement des cas. *Biuletyn polskiego Towarzystwa Językoznawczego*, 9, s. 20–43. Český překlad in: *Principy strukturní syntaxe I*. Praha, Univerzita Karlova, s. 95–111.
- LAMPRECHT, A. – ŠLOSAR, D. – BAUER, J. (1986): *Historická mluvnice češtiny*. Praha, SPN.
- LOTKO, E. (2003): *Slovník lingvistických termínů pro filology*. Olomouc, UP.
- MIKO, F. (1962): *Rod, číslo a pád podstatných mien*. Bratislava, SAV.
- MIKULOVÁ, E. a kol. (2005): *Anotace na tektogramatické rovině pražského závislostního korpusu*. Praha, Universitas Carolina Pragensia.
- Mluvnice češtiny 2* (1986): Praha, Academia.
- Mluvnice češtiny 3* (1987): Praha, Academia.
- NOVÁK, P. (1974a): K věcné platnosti pádů, jejich tzv. celostnímu (obecnému) významu a lokalismu. *Slovo a slovesnost*, 35, s. 88–95.
- NOVÁK, P. (1974b): K lokalistickému pojetí významu pádů. *Slovo a slovesnost*, 35, 256–260.
- PANEVOVÁ, J. (1980): *Formy a funkce ve stavbě české věty*. Praha, Academia.
- Příruční mluvnice češtiny* (2000). Druhé vydání. Praha, NLN.
- RUFEROVÁ, J. (1999): *Sémantické typy predikativních adjektiv s prostým a předložkovým genitivem v současné ruštině*. Hradec Králové, Gaudeamus.
- SGALL, P. (1967): *Generativní popis jazyka a česká deklinace*. Praha, Academia.
- SKALIČKA, V. (1935): *Zur ungarischen Grammatik*. Praha, FF UK.
- SKALIČKA, V. (1950): Poznámky k teorii pádů. *Slovo a slovesnost*, 12, s. 134–152.
- Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost* (2004). Praha, Academia.

- SVOZILOVÁ, N. (2000): *Jak dnes píšeme, mluvíme a jak hřešíme proti dobré češtině*. Jinočany, H&H.
- ŠIPKOVÁ, M. (1993): *Stavba věty v mluvených projevech: syntax hanáckých nářečí*. Jinočany, H&H.
- ŠMILAUER, V. (1963): Pořádek slov – skupina substantivní; Genitivní řetězy. In: DANEŠ, F.: *O češtině pro Čechy*. Praha, Orbis, s. 245-249 a 265-268.
- ŠMILAUER, V. (1969). *Novočeská skladba*. Třetí vydání. Praha, SPN.
- TRÁVNÍČEK, F. (1962): *Historická mluvnice česká, III, Skladba*, Praha, SPN.
- TRÁVNÍČEK, F. (1951): *Mluvnice spisovné češtiny. Část 2, Skladba*. Praha, Slovanské nakladatelství.
- ULIČNÝ, O. (2000): *Instrumentál v struktuře české věty*. Druhé vydání. Praha, Karolinum.
- ULIČNÝ, O. (2003): K deflektivizačním tendencím ve slovanských jazycích. *Česká slavistika*, s. 155-163.
- ZIKMUND, V. (1863): *Skladba jazyka českého*. Litomyšl/Praha.

10 Seznam pramenů

Český národní korpus - SYN2006PUB. Ústav Českého národního korpusu FF UK, Praha 2006. Dostupný z WWW: <<http://www.korpus.cz>>.

Český národní korpus - SYN2005. Ústav Českého národního korpusu FF UK, Praha 2005. Dostupný z WWW: <<http://www.korpus.cz>>.

Ústav Českého národního korpusu FF UK, Praha. Dostupný z WWW: <<http://ucnk.ff.cuni.cz/>>.

Manuál korpusového manažeru Bonito. Ústav Českého národního korpusu FF UK, Praha Dostupný z WWW: <<http://ucnk.ff.cuni.cz/bonito/>>.